(فا۔مص) **آئین بستن خاطر** استعمال بکسرۂ نون دوم ۔ آراستہ شدن خاطر باشد چنانکہ ظہوری گوید (شعر) چشم زخم خاطرت اندیشہ حور و پری ٭ بستہ آئین خاطر ما ز نگارستان ما ٭ (اردو) خاطر کا آراستہ ہونا۔

(فا۔مص) **آئین بستن در دیدہ و دل** استعمال بمعنی آراستن و آرایش کردن دیدہ و دل را چنانکہ فیضی اکبرآبادی گوید (شعر) زنمکہ زآفتاب و پروین ٭ در دیدہ و دل ببندم آئین ٭ (اردو) دیدہ اور دل کو آراستہ کرنا۔

(فا۔مص) **آئین بستن دل بجنس مہر** استعمال بکسرۂ نون ثانی و سین مہملہ آراستن دل است از محبّت یعنی محبّت پیدا کردن در دل چنانکہ صائب گوید (شعر) از کہن سودا بنالم می شناسم مشتری ٭ بستہ دل آئین بجنس مہر دکان نوی ٭ (اردو) دل کو محبّت سے آراستہ کرنا۔ یعنی دل میں محبّت پیدا کرنا۔

(فا۔مص ط) (۱) **آئین بستن شہر** استعمال (۱) بکسرۂ نون دوم ۔ ہو (۲) **آئین بستن شہر را** نون دوم ۔ ہو بمعنی آراستن شہر باشد چنانکہ ظہوری گوید (شعر) فتنۂ ایام شاہان طوائف دیدہ ام ٭ شہر دل می بندم آئین شہریاری می رسد ٭ و لہ (شعر) بست آئین شہر خاطر را تمنّای وصال ٭ بام عشرت خانۂ اغیار حسرت خانہ باد ٭ (اردو) شہر آراستہ کرنا۔

(امص) **آئین بستن گلخن** استعمال ۔ بکسرۂ نون دوم بمعنی آراستن گلخن باشد چنانکہ ظہوری گوید (شعر) پی نظارہ از گلشن دو انم صد چمن بیرون ٭ چو آئین بندم از خاشاک کوئے گلخن خود را ٭ (اردو) گھورے کو آراستہ کرنا۔

(۱) **آئین بندی** اصطلاح ۔ بقول بحر زیب و آرایش کہ در کوچہ و بازارہا ہنگام قدوم سلاطین کنند صاحب انند و غیاث ہم ذکر این کردہ مؤلّف گوید کہ مطلق آرایش

باشد حاصل بالمصدر آئین بستن ظهوری (ص)
آرزو خوش گرم آئین بندی دل گشته است ؛
جز بداغ حسرتم در سینه آرائی مباد ؛ ازینجاست که
فارسیان - - - - - - - - -

(۲) آئین بندی مصر کردن | بکسرهٔ
تحتانی سوم بمعنی آرایش شهر کردن آورده
چنانکه ظهوری گوید (ص) آنکه آئین بندی
مصر جهان حسن کرد ؛ می کند یوسف فروشی
بر سر بازار عشق ؛ (اردو) (۱) دیکھو آرایش کا نمبر
(۲) آرایش شهر کرنا - شهر آراسته کرنا -

آئین بودن | استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید
که بودن طریقه وطرز و رسم باشد حافظ
(ص) گفتگو آئین درویشی نبود ؛ ورنه باتو ماجراها
داشتیم (اردو) طریقه ہونا -

(الف) آئین پرست | استعمال - بقول
بهار کنایه از مطیع ومنقاد وتابع وپیرو (نظامی)
(ص) پری چهره چون از سر تخت خویش ؛
فرود آمده خدمت آورد پیش ؛ عروسانه
بر کرسی زر نشست ؛ شهنشاه را گشت آئین
پرست ؛ (پرست) امر هست از مصدر (پرستیدن)
که ذکرش بجای خود می آید وبعد کلمهٔ
(آئین) مرکب شده بقاعدهٔ فارسیان افادهٔ
معنی فاعلی کند وهمچنین - - - - - - -

(ب) آئین پرستی | حاصل بالمصدر ج
بقول صاحب برهان وبحر وناصری ورشیدی
کنایه از خدمت کردن بانهایت فروتنی چنانکه
فردوسی گوید (ص) بدرگاه خسرو خرامش
کنم ؛ بآئین پرستیش رامش کنم ؛ ومصدر آئین دو

(ج) آئین پرستیدن | باشد بمعنی
پرستش قانون وقت کردن که کنایه باشد
از کمال اطاعت کیش ومنقاد بودن صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت شد این
همان است که بر حرف (الف) گذشت -

مخفی مباد کہ پرستیدن و پرستن ہردو بمعنی
بندگی و عبادت کردن و خدمت نمودن است
کہ بجای خودی آید و جادارد کہ الف و ب
را تعلق بہ آمین پرستن ہم گیریم (اردو) (الف)
مطیع بقول آصفیہ (عربی) اردو مین مستعمل -
فرمان بردار - حکم ماننے اور بجالانے والا -
(ب) اطاعت بقول امیر (عربی) اردو مین
مستعمل (مونث) بمعنی فرمان برداری (کیف
ـہ) طاعت سے عجب کیا ہے جو خوشنود
خدا ہو ۞ ہوتے ہین یہ بت رام اطاعت کے
سبب سے ۞ (ج) اطاعت کرنا - بقول امیر
فرمان برداری کرنا (قلق ـہ) اطاعت
خوبرویان جہان کرتے ہین خودمیری ۞ وہ
عاشق اور ہین جو غمزہ بیجا اٹھاتے ہین ۞

آمین تازہ ساختن | استعمال - بہار بہ
لفظ آمین ذکر کند کہ با مصدر (تازہ شدن)
مستعمل و از معنی ساکت و سندی کہ از کلام طالب
آملی پیش کند (آمین تازہ ساختن) راست
مؤلف گوید کہ بمعنی تازگی بخشیدن طرز و یاد
دہانیدن آن (ـہ) طالب آمین ترنم تازہ
ساخت ۞ چون نسازد عندلیب آملست ۞
(اردو) طرز کو تازگی بخشنا - یاد دلانا -

آمینِ جمشید | اصطلاح - باضافت آئین
بقول صاحبان برہان و بحر (۱) نام لحن دوم
است از سی لحن باربد و (۲) نام نوائی ہم از
موسیقی - صاحب جامع ذکر ہردو معنی گوید کہ
باربد نام مطرب است - صاحب جہانگیری
بر معنی دوم قانع - صاحب پہلوی ذکر معنی
اوّل گوید کہ این را آرایش خورشید ہم گویند -
صاحب سروری فرماید کہ نام لحنی و نوائی
و بقول صاحب مؤید (۳) رسم جمشید ہم -
(اردو) (۱) باربد قوال کی ۳۰ راگنیون سے
دوسری راگنی کا نام فارسی مین (آمین جمشید)
ہے اردو مین بھی کہہ سکتے ہین (مذکر) (۲)

موسیقی کے ایک راگ کا نام - مذکر (۳) طریقہ جمشید
قانون جمشید - (مذکر) آئین جمشید بھی کہہ سکتے ہیں -

آئین داد استعمال - باضافت آئین
بقول صاحب ناصری نام کتابی از تہمورس
دیوبند) کہ در قواعد عدل و داد نگاشتہ - دیگری
ذکر این نکرد (اردو) تہمورس دیوبند کے ایک
قانون نصفت کا نام - جیسے اس زمانے میں
سرکار ہند کا (قانون دادرسی) ہے -

آئین دادن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت - مؤلف گوید
کہ (۱) دادن بمعنی عطا کردن و تعلیم کردن و آموختن
است چنانکہ طغرا گوید (س) بر غابی آئین
میخانہ داد ؛ زمستان لعلیش پیمانہ داد ؛ پس آئین
دادن بمعنی - آئین آموختن باشد و (۲) بمعنی
زینت دادن (اسیری لاہجی س) جہان را
حسن رویت داد آئین ؛ عدم را کنج ہستی کرد
خود بین ؛ (اردو) (۱) قاعدہ قانون سکھانا
(۲) دیکھو آراستن -

آئین داشتن استعمال صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ
بمعنی طرز اختیار و حاصل کردن است چنانکہ
ذوقی اردستانی گوید (س) مرنج از من اگر
سر می کشم گاہی ز فرمانت ؛ نمک پروردہ
ناز توام آئین او دارم ؛ (حافظ شیراز س)
امیدم را روا گردان اگر امید آن داری ؛
قدت آئین سرو نازو لعلت لطف جان
دارد (اردو) طرز اختیار کرنا - وضع اختیار
کرنا - صاحب آصفیہ نے (طرز اٹھانا) پر وضع
اختیار کرنا - کا ذکر کیا ہے - انداز رکھنا بھی
کہہ سکتے ہیں - ہمقدم ہونا - قدم پر قدم رکھنا
(آصفیہ)

آئین دانستن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ
آگاہ بودن از قانون و رسم - چنانکہ حافظ شیراز

گوید (سه) نه هر که طرف کله کج نهاد و تند نشست ؛ کلاه داری و آئین خسروی داند ؛ ظهوری (سه) نظر بستگان داند آئین نگه کردن ؛ ز من پرسید آئین سخن کردن که خاموشم ؛ (اردو) قاعده قانون جاننا۔ قاعدے قانون سے واقف ہونا۔

آئین دیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که تماشا کردن و دانستن رسم و قانون باشد چنانکه ابوالفرج رونی گوید (سه) خرد آئین کف راداش دید ؛ مایهٔ رزق جهان گفت این است ؛ (اردو) رسم و رواج۔ طرز و طریقہ سے واقف ہونا طرز و طریقہ کو مشاہدہ کرنا۔ دیکھنا۔

(۱۰۲۱) **آئین را داشتن** | استعمال مرادف آئین داشتن است که گذشت چنانکه صائب گوید (سه) ندارم هیچکس چون ابر آئین سخاوت را ؛ که گوهر می فشاند از خجالت آب می گردد ؛

(اردو) دیکھو آئین داشتن۔

آئین رساندن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که خبر دادن از طرز و روش و قاعده و قانون باشد چنانکه حزین اصفهانی گوید (سه) شعار تقوی و آئین اسلام ؛ بناقوس و چلیپا می رسانم ؛ (اردو) قاعده و قانون سے آگاه کرنا۔ خبر دینا۔

آئین رفتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف گوید که جاری ماندن طرز و روش باشد چنانکه خسرو دہلوی گوید (سه) افسوس ازین حیات که بر باد می رود ؛ کائین ما نه بر روش داد می رود ؛ (اردو) طرز و روش کا جاری رہنا۔

آئین ساختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که آرایش کردن و آراستن باشد چنانکه ہاتفی گوید

(س) چو آئین آن بزم گہ ساختند ؛ بکاخ مہ و مہر پرداختند ؛ مخفی مباد کہ آئین بزم ساختن و آئین شہر ساختن و آئین مکان ساختن و امثال این متعلق است ازہمین مصدر (اردو) دیکھو۔ آراستہ کرنا۔

آئین ساز کردن | استعمال ۔ بہار بلفظ آئین گوید کہ بالفظ (ساز کردن) مستعمل و ازمعنی ساکت **مؤلف** گوید کہ طرز اختیار کردن ست چنانکہ نظامی گوید (س) چو غول شب آئین بد ساز کرد ؛ زرہ بردن مردم آغاز کرد (اردو) طرز اختیار کرنا ۔ روش اختیار کرنا۔

(جامع) **آئین سلطانی** | استعمال ۔ بمعنی آئین شاہی و قاعدہ و آداب دربار سلاطین باشد چنانکہ جامی گوید (س) چو دارد خلق درویشانہ آئین سلطانی ؛ گدای حضرت او ہیند اگر درویش اگر سلطان ؛ (اردو) اگرچہ آداب شاہی (بقول امیر بمعنی (حاضری دربار کے قاعدے) مستعمل ہین لیکن ہماری رائے مین یہ (آئین شاہی) کا ایک جزو ہے ۔ اردو مین (آئین شاہی) (آئین سلطانی) بادشاہون کا آئین (شاہی دستور) کہ سکتے ہین بمعنی پادشاہی قانون

(مجمع) **آئین کار** | استعمال ۔ باضافت نون عجمی طرز عمل چنانکہ عرفی گوید (س) دست آدم بمعرکہ آئین کار چیست ؛ دشمن کدام و مطلب ازین کار و بار چیست ؛ (اردو) طرز عمل

آئین کردن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** گوید کہ مرادف آئین ساختن و آئین بستن است کہ گذشت یعنی آرایش کردن، عصری تبریزی (س) آمدان مہ سینہ را از داغہا آئینہ کنید ؛ پادشاہ حسن آمد شہر را آئین کنید ؛ (اردو) دیکھو آئین بستن ۔

آئین کشادن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت **مؤلف** گوید کہ

مقابل آئین بستن است یعنی درہم کردن آرایش و دور کردن آراستگی باشد و برطرف کردن قاعده و قانون فیضی اکبرآبادی گوید (ے) شاہنشہ گل کشاده آئین ٭ درہم زده لشکر یاسمین ہزار (اردو) سامان آرایش کا نکالدینا - قاعده و قانون کو درہم اور منسوخ اور موقوف کرنا -

آئین گاه | اصطلاح - بکاف فارسی بقول بہار مکانی راگویند که زنان تجمّل و تکلّف و زیب و آرایش خود دران کنند از غسل کردن و شانه زدن و لباس تازه پوشیدن و سرمه کشیدن و جز آن (میرخسرو در احوال حمام شیرین ے) بآئین گاه شیرین دل افروز ٭ بکاری مگس گشتی شب و روز ٭ **مؤلف** گوید که (گاه) بقول برہان بمعنی جا و محل و مقام آمده لیکن باین معنی بدون ترکیب گفته نمیشود ہمچو بارگاه - و لشکرگاه - و خیمه گاه - (الخ) پس آئین گاه - جای آرایش باشد (اردو) بناؤ سنگار کی جگہ - بناؤ سنگار کا کمره -

آئین گرفتن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** گوید که بمعنی آرایش گرفتن و آراسته شدن است چنانکه طغرای مشہدی گوید (ے) بہار آمد و باغ آئین گرفت ٭ خزان ہیبت مرغ زرین گرفت ٭ (میرمعزی ے) ہنر دگر سرفراز د ملک و شاید گر نبازد دین ٭ که گیتی درمه آذر گرفت آئین فروردین ٭ (اردو) آراستہ ہونا (قلق ے) ہوکے آراستہ برنگ چمن ٭ جلوه آرا ہوا وه غنچه دہن ٭

آئین گزیدن | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** گوید که بمعنی طرز اختیار کردن است چنانکه ابوالفرج رونی گوید (ے) ہوا بسیرت ضحاک ظالم ٭ گزید آئین نوشروان عادل ٭ (اردو) طرز اختیار کرنا -

آئین ماندن | استعمال - صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که بمعنی جاری بودن قانون و طرز چنانکه بیانی کرمانی گوید (سه) اگر آئین هندوی سر زلفت چنین ماند؛ عجب گر یک مسلمان بر همه روی زمین ماند؛ (اردو) قانون جاری رہنا۔

آئین نهادن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف گوید که قائم کردن طرز و طریقه و عادت داشتن باشد (جامی سه) نهد کارپرداز این داوری؛ بدینگونه آئین کین آوری؛ (اردو) طرز قائم رکھنا۔ طریقه جاری رکھنا۔ عادت رکھنا۔

آئین ورزیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که اختیار کردن طرز و طریقه باشد چنانکه حافظ شیراز گوید (سه) از بادهٔ وصالت گر جرعهٔ بنوشم؛ تا زنده ام نورزم آئین هوشیاری؛ (اردو) طرز اختیار کرنا۔

آئینه | بروزن خاگینه۔ همان آینه باشد که گذشت۔ بهار گوید که این مرکب است از آئین بمعنی زیب و آرایش و ها که مفید معنی نسبت است۔ بنده عرض می کنم که اصل این همان آئینه لغت ترکیست که بالا مذکور شد۔ ترکیان بقاعده خود از برای اظهار کسرهٔ یا۔ یای دیگر آوردند و فارسیان آنرا بدو یا (آئینه) خواندند۔ اگر معنی زیب و آرایش را بلحاظ لفظ آئین درین دخلی باشد چنانکه ادعای بهار است درین صورت هم لغت ترکیست۔ زیرا که (آئین) بیک تحتانی لغت ترکی باشد بمعنی زیب و زینت و رسم الخط ترکی بدو یاست یعنی یای دوم برای اظهار کسرهٔ یای اوّل۔ پس فارسیان این را هم بدو یا (آئین) خواندند چنانکه ذکر این بر لفظ (آئین) گذشت۔ بعضی از محققین گویند که (آئینه) بدو یا اصل است و (آینه) بیک یا مخفف آن ولیکن تحقیق ما که بالا مذکور شد۔ بالعکس باشد یعنی (آینه) اصل و (آئینه) نتیجه

تصرف فارسیان کہ یای علامت کسرہ را بقرارت داخل کردند۔ الحاصل فارسیان (آئینہ و آیینہ) ہردو استعمال کردہ اند۔ صراحت ہر چہار معانی این بر لفظ (آئینہ) کردہ ایم ودو ساتجا اعادۂ آن ضرورت ندارد صرف براسناد اکتفامی رود (صائب سلہ) پیشانی عفو ترا پرچین نساز دجرم ما ؛ آئینہ کی برہم خورد از زشتی تمثالہا ؛ (طاہر وحید سکہ) نماید زآئینہ پوشیدگی سوار ؛ چو آئینۂ تیغ در کارزار ؛ (ولہ سکہ) زور ملایمت زدرشتی فزون تراست ؛ آئینہ است در نظر سنگ آسیا ؛ (جامی سکہ) سلام علیک ای زاسمای حسنی ؛ جمال تو آئینۂ اسم اعظم ؛ (بیدل سکہ) بسکہ شد آئینہ ام صاف ازکدورتہای وہم ؛ راز دل تمثال می بندد درون سینہ ام ؛ (ولہ سکہ) وحدت ہیچ جلوہ مقابل نمی شود ؛ بی رنگ شو کہ آئینۂ یار نازک است ؛ (صائب سکہ) تا نسوزد آرزو در دل نگردد سینہ صاف ؛ ما باین خاکستر این آئینہ را پرداختیم ؛ صفات وتشبیہات این را بر لفظ (آئینہ) نوشتہ ایم وملحقات آئینہ و آئینہ ہردو را ذیل این عرض کنیم (اردو) امیر نے (آئینہ) کے ساتھ (آئینہ) کا ذکر بھی فرمایا ہے اردو میں دونوں کا استعمال ہے اور چاروں معنی کا ترجمہ لفظ (آئینہ) پہ بیان ہوا ہے (ذوق سلہ) خاک آئینے سے ہے نام سکندر روشن ؛ روشنی دیکھنا کر دل کی صفائی کرتا ؛ (نظم طباطبائی ۱۳۰۰ھ) جیسے ہوا حال روزگار آئینہ ؛ حیرت سے ہے قلب سوگوار آئینہ ؛ ہوتا ہے بشر پہ سنگ باران بلا ؛ پہنے ہے عناصر کا یہ چار آئینہ ؛

(۱۰۲۲) **آئینہ آب شدن** مصدر اصطلاحی بمعنی شرمندہ وعرق آلود شدن آئینہ (ظہوری سلہ) پشت آئینہ شو و آب ز شرم ؛ بیخت روی ہمہ جا نتوان کرد ؛ مخفی مباد کہ چون کسی

شرمندہ شود عرق ندامت از جسم او برآید۔ و فارسیان این را (آب شدن) گویند کہ ذکر این بجایش گذشت پس آب شدن آئینہ ادّعای شاعری است (اردو) آئینہ کا آب ہونا۔ شرمندہ ہونا (دیکھو آب شدن)

(۱۰۴۵) **آئینہ آراستن** | مصدر اصطلاحی صیقل بہ آئینہ کردن و جلا دادنش چنانکہ ظہوری گوید (ﺳـﻪ) مقابل عکس آن خورشید مہ وَیست برخیزم ؛ بصیقل کار لے آئینہ خود را بیارایم ؛ مخفی مباد کہ شاعر درین شعر آئینہ را بسوی خود مضاف کردہ است و این استعارہ باشد از دل شاعر چنانکہ بہ معنی چہارم لفظ (آئینہ) گذشت (اردو) آئینہ کو یا آئینۂ دل کو جلا دینا

آئینۂ آسمان | اصطلاح) باضافت آئینہ بقول صاحب برہان و موید و جہانگیری (۱) کنایہ باشد از آفتاب عالمتاب و بقول بحر (۲) ماہِ نیز صاحب ناصری ذیل (آہوی خاوری) ذکر این کردہ بہ معنی اوّل قانع و صاحب شمس بذیل (آئینۂ گردون) ہمزبانش (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کا نمبر ۲ (۲) چاند۔ دیکھو آیت ایام

آئینہ آوردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ پیش کردن آئینہ باشد چنانکہ آصفی شیرازی گوید (ﺳـﻪ) آوردہٴ زینت رخسارہ و حشمت مشاطۂ حسن آئینۂ و آئینہ دان را (اردو) آئینہ لانا۔ پیش کرنا۔

آئینہ آویختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ آئینہ بر دیوار یا در مقامی بستن کہ مقصود از تزئین مکانی باشد چنانکہ صائب گوید (ﺳـﻪ) ہمچو آئینہ کہ بر شارع عام آویزند ؛ عمر من صرف پریشان نظری می گردد ؛ (اردو) آئینہ لٹکانا آئینہ لگانا۔ (فی البدیہۂ نظم طباطبائی ﺳـﻪ) عادت تھی نہ گیسوون کو بل کھانے کی ؛ دل کش

نقین نہ موشگافیاں شانے کی ؛ عشاق کا خون اس کی گردن پر ہے ؛ یہ وجہ ہے آئینہ کے لٹکانے کی ؛ (ناسخ ؎) طاق کعبہ پر لگا یا ہے کسی نے آئینہ ؛ یا جبین صاف ہے یہ ابروے خمدار پر ؛

(۱۲۰۲) **آئینہ از جیب برآوردن** مصدر اصطلاحی

داغی را از حقیقتش واقف کردن است یعنی چون بر روی کسی داغی واقع شود یا از چہرۂ کسی آثار کدورت یا خشم و امثال آن ظاہر باشد رسم مہذب فارسیان است کہ آئینہ از جیب خود برآوردہ بہ مخاطب می نمایند تا او صورت خود دران بہ بیند و بر داغ چہرہ یا آثار کدورت و عیب خود واقف شود این طریقۂ عمل را بہتر و مہذب تر از صراحت بیان می دانند ظہوری ہمین مضمون را آوردہ است ؎ خورشید داغ گردد از عیب کم جلائی ؛ آئینہ گر برآرد از جیب داغ مردم ؛ مخفی مباد کہ در مصرع ثانی (داغ مردم) کنایہ باشد از شاید کہ از وی داغ است بر دل مردم و آئینہ از جیب برآوردن[2] کنایہ باشد از دور کردن نقاب چہرہ کہ نقاب را با جیب استعارہ کردہ است و آئینہ را با رخ محبوب۔ مقصود شاعر اینست کہ چون یار ما نقاب از چہرہ دور کند روی او ہمچو آئینہ روشن ظاہر شود و آفتاب عکس خود را دران آئینہ بہ بیند و از عیب کم جلائی خود در آئینۂ روی یار ہمچو داغ آئینہ نمایان شود سبحان اللہ چہ مضمون لطیفی آوردہ بعضی از سخن سنجان در معنی این شعر این تکلفات را نمی پسندند و گویند کہ اگر داغ مردم (بمعنی حقیقی) آئینہ خود را (یعنی ہمان داغ را) از جیب برآرد یعنی اگر داغ دل مردم ظاہر شود۔ پیش جلایش۔ آفتاب بوجہ کم جلائی خود مثل داغ نمایان شود و بس (سخنوران نازک خیال تصفیۂ ہر دو معنی کنند) (اردو) (۱) آئینہ دکھانا۔ (۲) نقاب چہرہ سے

ہٹانا۔ بے نقاب ہونا۔ واضح ہو کہ نمبر (۱) کی نسبت امیر فرماتے ہیں کہ آئینہ دکھانے کی کئی صورتیں ہیں۔ خدام امرا کو صبح کے وقت اور حجّام خط بنانے کے بعد آئینہ دکھاتے ہیں (الخ) اس سے مقصد یہی ہے کہ حسن و قبح صورت سے واقف کریں۔

(۱۰۷) (الف) **آئینہ از دست سکندر گرفتن** مصدر اصطلاحی یعنی شہرت سکندر را معدوم کردن باشد چنانکہ ارسلان گوید (ے) اکبر بادشہ آنکہ بتائید الٰہ × دولتش آئینہ از دست سکندر گیرد × یعنی دولت ممدوح او در ایجادات و صنائع چنان است کہ شہرت سکندر باقی نماند و اگر از ہمین سند مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ پیدا

(ب) **آئینہ از دست کسی گرفتن** باشد کنیم معنی دکسی را پیش خدمت مقرر کردن کہ خدمت گاران و پیش دستان آئینہ را بہ آقای خود می نمایند (اردو) (الف) سکندر کی شہرت مٹانا۔ (ب) کسی کو پیش خدمت مقرر کرنا۔ آئینہ دار مقرر کرنا۔

(۱۰۸) **آئینہ از زنگ برآوردن** استعمال۔ زنگ دور کردن از آئینہ و صاف و پاک کردن و جلا دادنش چنانکہ ظہوری گوید (ے) منشور بصیقل گری از عشق گرفتہ است × چشمے کہ بہ نم آئینہ از زنگ برآورد × (اردو) آئینے کا زنگ صاف کرنا۔

(۱۰۹) **آئینہ از زنگ برون آمدن** استعمال لازم مصدر گذشتہ باشد یعنی آئینہ از زنگ صاف شدن (صائب ے) صبح پیری از دلم زنگار غفلت را نبرد × دیگر این آئینہ کے از زنگ می آید برون × مخفی مباد کہ در مصرع ثانی آئینہ استعارہ باشد از دل (اردو) آئینہ زنگ سے پاک ہونا۔

(۱۱۰) **آئینہ از زنگ پرداختن** استعمال مدرادف مصدر آئینہ از زنگ برآوردن است کہ پرداختن

بمعنی خالی کردن ہم آمده (کذا فی البحر) (صائب ـــ) ز زنگ آینهٔ دل اگر بپردازی ۞ ہزار آینه و زنگ می نمایدت ۞ (اردو) آئینہ سے زنگ صاف کرنا ۔

(۱۰۵) **آئینه از زنگ ساده ساختن** استعمال مرادف (آئینه از زنگ بر آوردن) است که گذشت چنانکه صائب گوید (ـــ) کسی که خود خود صرف باده می سازد ۞ ز زنگ آئینهٔ خویش ساده می سازد ۞ مخفی مباد که درین شعر آئینه استعاره باشد از دل (اردو) آئینہ سے زنگ صاف کرنا ۔ دل کدورت سے پاک کرنا

آئینهٔ اسکندری استعمال باضافت آئینه بقول صاحب برہان و بحر و جامع و سروری و مؤید (۱) آئینهٔ بود از ہنرہای ارسطو که بجہت آگاہی از حال فرنگ بر سر منارهٔ اسکندریه که در حدود فرنگ بکنار دریا بنا کرده اسکندر بود نصب کرد ۔ شبی پاسبانان غافل شده و فرنگیان فرصت یافته آنرا در آب دریا انداختند و اسکندریه را برہم زدند و عاقبت ارسطو آنرا از آب بیرون آورد و (۲) کنایه از آفتاب ہم مؤلف گوید که از کتب تاریخ ظاہر می شود و صاحب شمس ہم اشارهٔ بدان کرده که مقصود از ساختن منارهٔ بلند و نصب آئینه بر او این بود که خیر و شر و استعداد و آمدن فرنگیان دران آئینه معاینه کنند ـ صناعان فرنگ ہمین آئینه را درین روزہا ہم بکار می گیرند حقیقت آنرا مشاہده کرده ایم میکانی سازند مدوّر و بند که بجز راه آمد و رفت منفذی دیگر درو نباشد و در وسط آن منارهٔ بلند سازند که درو داخل خالی است و بر آخر آن در ہر سمت سوراخی و بر ہر یک سوراخ ـ آئینهٔ نصب کنند و بر زمین آن مکان در برابر مناره فرش سپید کنند و در آن مکان را از داخل بند کنند ما مشاہده کردیم که نقل و حرکت مردم که در اطراف

آن می شود تا سجدی که نظر آینه های بالای مناره
بر ورسد یعنی سجدگیه تقابل آینه ها باشد عکس
آن بر فرش سکان می افتد و تماشائی منظری آن
که نقل و حرکت مردم با کوتاه قدی شان بر آن
فرش می بینیم - این بهترین وسیله ایست برای
خبر یافتن از آمد افواج غنیم - الحاصل مناره
هر قدر که در بلندی بیشتر باشد از نقل و حرکت
فاصلهٔ بعید تر خبر می دهد حافظ شیراز همین را
آورده است (ه) آینهٔ سکندر جام جم
است بنگر تا بر تو عرضه دارد احوال ملک
دارا ۶ مخفی مباد که اصل این (آینهٔ اسکندریه)
بود یعنی آینه که بر منارهٔ شهر اسکندریه نصب
کرده بودند بکثرت استعمال (آینهٔ اسکندری)
شد و مخفف آن (آینهٔ سکندری) و (آینهٔ
سکندر) پس ورد (آینهٔ سکندری) یا را منسوب
به سکندر نباید گرفت و ورد (آینهٔ سکندر) اضافت
آینه بطرف سکندر نباید شمرد زیرا که موجد این
ارسطو بود نه سکندر و آن ایجاد سکندر که آینه
آهنی بود که ذکرش بر لفظ (آینه) گذشت
چیز دیگر است - صاحب جامع اللغات
نوشته که (آینهٔ اسکندری) هم آهنی بود دیگر
کسی از محققین با او نیست حقیقت اینست
که موجد آینهٔ آهنی سکندر است و موجد این
صنعت که آینه را بر منارهٔ بلند نصب کرده
از واقعات دور و دراز خبر یافت - حکیم
ارسطوست - آنچه فارسیان (آینهٔ اسکندری)
آفتاب را هم گفته اند که بمعنی (۲) گذشت
استعاره باشد از این که آفتاب هم از بلندی می تابد
چنانکه (آینهٔ اسکندری) از بالای مناره و این
تشبیه غیر تام است - صاحب مؤید وجه کنایه را
خوب نه نوشت گوید که بدین مناسبت است
که آفتاب از دریا بیرون می بر آید و بر مطلع
می نشیند (انتهی) و این اشاره او بسوی
حکایتیست که بعضی اهل لغت نسبت همین آینه

اسکندری) نوشتہ اند کہ چون فرنگیان بر شہر اسکندریہ
قابض شدند منارہ را از پا افگندند و آئینہ اسکندری
را در بحر وقتی کہ سکندر باز بر اسکندریہ قابض شد
با مداد ارسطو آئینہ را از بحر بر آوردہ بالای منارہ
نصب کرد و آنانکہ بر آہنین بودن آئینہ اسکندری
اصرار دارند نوشتہ اند کہ ارسطو در بر آوردن آن
از بحر مقناطیس را باین کشتی نصب کرد تا آن
آئینہ آہنین از قعر دریا بجذب مقناطیس
بر آمد و با مقناطیس واصل شد واللہ اعلم بالصواب
(اردو) (۱) آئینہ سکندری۔ مذکر۔ بقول صاحب
جامع اللغات ایک صنعتی آئینہ جو ارسطو نے
بنایا اور اسکندریہ کے پاس دریا کے کنارے
مینار پر نصب کیا تا اس آئینے سے اہل فرنگ
کا حال جو سکندر کے مخالف تھے معلوم ہوتا
رہے (الخ) صاحب آصفیہ و امیر نے
اس کو ترک کیا ہے۔ (۲) دیکھو آفتاب کا نمبر ۲

آئینہ افتادن از دست کسی | استعمال۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ پریشان و سراسیمہ شدن کسی
کہ آئینہ از دست او بیفتد چنانکہ شانی تکلو
گوید (ص) از حیرت جمال تو ہنگام عرض حسن ؎
افتد ز دست یوسف پیغمبر آئینہ ؎ (اردو)
آئینہ ہاتھ سے گر پڑنا۔ کہہ سکتے ہیں یعنی پریشان
ہونا۔ سراسیمہ ہونا۔ گھبرانا۔

الف) آئینہ افروختن | استعمال۔ صاحب
ب) آئینہ افروز | آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی صیقل
کردن و جلا دادن باشد و (ب) بقول صاحب
بحر و رشیدی و بہار و برہان صیقل گر و روشن گر
را گویند و آن شخصی باشد کہ چیز ہا را جلا دہد و صیقل
کند و بقول صاحب جہانگیری صیقلی و بقول
شمس کسی کہ آئینہ و فولاد را جلا دہد مؤلف
گوید کہ (افروز) صیغہ امر است از افروختن
کہ بقاعدہ فارسیان بعد اسمی مرکب شدہ افادہ

معنی فاعلی کرده است و (ب) بہیئت مجموعی اسم فاعلِ (الف) باشد اتفاق محققین برین است که (آینه افروز) جلا دہندۂ چیزہاست نه (جلا دہندۂ آینه) پس آینه درینجا بمعنی آب و جلا باشد مجازاً حیف است که سندی گیر نیامد (اردو) (الف) صیقل کرنا - بقول آصفیه جلا کرنا صاف کرنا (ب) صیقل گر -

آینه اندام اصطلاح - بقول صاحب آنند بحواله مظهر العجائب (بذیل آینه پیکر) از اسمای معشوق است دیگر کسی ذکر این نکرد و نه سندی پیش شد مؤلف گوید که مقصود جز این نباشد که کسی که اندام او مثل آینه مجلی باشد (اردو) دیکھو آینه سیما - آینه رو - جو اردو میں معشوق کو کہتے ہیں -

(۹۹۹) **آینه آب رسیدن** مصدر اصطلاحی شرمنده شدن آینه باشد چنانکه بیدل گوید (ﮯ) زبسکه محو تماشای او شدم بیدل ؏ هزار آینه از حیرتم رسید بآب ؏ (اردو) آینه آب آب ہونا - شرمنده ہونا -

(۱۰۰۰) **آینه بالیدن** اصطلاح - (۱) بمعنی دیده بالیدن است و درینجا آینه استعاره باشد از چشم - مخفی مباد که بالیدن دیده - بر آمدن و بلند شدن آن از حلقهٔ چشم باشد یعنی وقتی که تنفس بند یا تنگی در تنفس پیدا شود از تاب آن دیده متورم می نماید و بجای خود بالیده (بیدل ﮯ) ز وضع خامشِ من حیرت دیدنی دارد ؏ می جوشد ؏ (ب) سازم نفس حی کا هم و آینه می بالم ؏ و اضح باد که در مصرع ثانی بالیدن را بمعنی متعدی آورده که بالیدن بقول صاحب نوادر بمعنی افزودن هم آمده و (۲) بمعنی پیدا شدن و بر آمدن آینه باشد که بالیدن بمعنی بر آمدن و نمو کردن هم می آید (کذا فی البحر) (بیدل ﮯ) تا قیامت در کف خاکی که نقش پای اوست ؏ دل طپید - آینه بالد - گل دمد

جان بشگفد ٭ (اردو) (۱) آنکھیں نکل آنا۔ نکل پڑنا۔ بقول امیر دیدون کا حدقہ ہاے چشم سے نکل پڑنا۔ گلا گھٹنے سے ایسا ہوا کرتا ہے (ناصر ؎) پھانسی دیگر جو گریبان نے گلا گھونٹا ہے ٭ اے جنون میری نکل آئی ہین باہر آنکھین (۲) آئینہ پیدا ہونا۔

(۱۰۵۲) **آئینہ بالین** | اصطلاح۔ کسی کہ بالین سخت وارد و بخسپد۔ از قبیل سخت بالین و سنگ بالین (بیدل ؎) حیرت مضیم بیدل ہر کجا افتادہ ایم ٭ سرگرانیہای ما آئینہ بالین بودہ است ٭ (اردو) وہ شخص جو پتھر کے تکیے پر سو جاے۔

(۱۰۵۳) **آئینہ بہار آمدن** | مصدر اصطلاحی کنایہ باشد از کامیاب شدن دل در اینجا آئینہ استعارہ باشد از دل چنانکہ بیدل گوید (؎) شاید آئینہ بہار آید ٭ تخم اشکی بیاد جلوہ بکار ٭ (اردو) آرزو بر آنا۔ دل کی مراد حاصل ہونا۔

(۱۰۵۴) **آئینہ بالنفس آمدن** | مصدر اصطلاحی باضافت بالین یعنی آوردن آئینہ پیش نفس برای تحقیق وجود یا عدم وجود تنفس یعنی چون کسی بدم واپسین رسد و حرکت دل بند شود و تنفس جاری نماند برای اطمینان این کہ بہر دیا رمقی از نفس باقی است آئینہ را پیش بینی می کنند و چون تیرگی بر آئینہ پیدا شود میدانند کہ نفس باریکی باقی است (صائب ؎) روی گردان نشود وصاف دل از دشمن خویش ٭ آخر آئینہ بالین نفس می آید (اردو) آئینہ سکتے مین دکھانا۔ بقول آئینہ سکتے کی حالت مین امتحان مرگ و زیست کے لئے احتیاطاً سکتے والے کے چہرے کے پاس آئینہ لاکر دکھاتے ہین اگر اسکی سانس سے کچھ غبار آئینے پر محسوس ہوتا ہے تو جانتے ہین کہ ابھی زندہ ہے (مومن ؎) کوئی کہتا ہے یہ سکتا ہے نظرون مین ہماری توشاید ٭ کئی بار احمقون نے لاکے آئینہ دکھایا ہے

(۱۵۰۱) **آئینہ بہ پیش کشیدن** | استعمال - کنایہ باشد از صورت در آئینہ دیدن) چنانکہ بیدل گوید ؎) از بس گذشتہ ام ز فریب جہان رنگ ٭ آئینہ گر بہ پیش کشم نقش بر قفاست ٭ (اردو) آئینہ دیکھنا۔

آئینہ بہ پیش نفس داشتن | مصدر اصطلاحی بکسر شین اوّل مرادف مصدر گذشتہ باشد بہار ذکر این کردہ و از صائب سند آوردہ (؎) حیرت حسن تو از ہوش چمن را بردہ است ٭ شبنم آئینہ بہ پیش نفس گل دارد ٭ (اردو) دیکھو آئینہ بہ بالین نفس آمدن۔

(۱۵۰۲) **آئینہ بہ تشخیص نفس آوردن** | مصدر اصطلاحی بکسر صاد مہملہ مرادف آئینہ بہ بالین نفس آمدن است کہ گذشت چنانکہ ظہوری گوید (؎) گرچہ آئینہ بہ تشخیص نفس می آرم ٭ زور طوفان بلکہ آہ کشیدن دارد (اردو) دیکھو آئینہ بہ بالین نفس آمدن)۔

آئینہ بخاکستر پرداختن | مصادر اصطلاحی

آئینہ بخاکستر کشیدن | بقول بحر آئینہ را بخاکستر صاف و روشن کردن است بہار وانند ہم ذکر این کردہ (صائب ؎) تا نشوئیم ز آرزو در دل نگرد و سینہ صاف ٭ ما بخاکستر این آئینہ را پرداختیم ٭ (مرزا محمد زمان راسخ ؎) پر پروانہ سازم سینۂ خویش ٭ بخاکستر کشم آئینۂ خویش ٭ مخفی مباد کہ درین ہر دو شعر آئینہ استعارہ باشد از دل (اردو) آئینہ کو خاکستر سے جلا دینا۔ دل کو صاف اور روشن کرنا۔

آئینۂ بدن نما | اصطلاح - بکسر ہائے ہوز - بقول صاحب بحر آئینہ کلانی کہ تمام بدن در ان دیدہ شود - خان آرزو ہم ذکر این کردہ و بہار سندہا آوردہ (میرزا محمد رفیع واعظ قزوینی ؎) لوح مزار دوستان پیش نظر نہ و ببین ٭ صورت حال خود ازین آئینۂ بدن نما ٭ (ملا فرح اللہ شوستری ؎) آورد

تا در آغوش عکس جمالت از شوق ؛ آئینہ بسکہ بالید آخر بدن نما شد ؛ (اردو) آئینۂ قد آدم بقول امیر قد انسان کی برابر آئینہ جس مین پورے قد کی تصویر نظر آئے - ایسے آئینے کو کوٹھیون اور محلون مین آرایش کے لئے لگاتے مین (صبا ؎) سج دیا حیرت عشّاق نے اس بت کا مکان ؛ قد آدم مین لگے آئینے دیوارون مین ؛

(الف) آئینہ بر انگشتر نشاندن	(مصدر)
(ب) آئینہ بر انگشتری نشاندن	اصطلاحی

(ب) بقول بحر آئینہ بجای نگین در نگین دان نشاندن و آن خاصۂ زنان است ؛ و آرستہ ہم ذکر این کردہ مانند بحر و وارستہ را بر (آئینہ را بر انگشتری نشاندن) جا دادہ ایم کہ می آید بہار و انند بر ذکر (الف) قانع و سند شان ہم ہمان باشد کہ متعلق است از (ب) (اردو) آرسی بنانا آئینہ انگوٹھی پر جڑنا (نظم طباطبائی ؎) آئینہ سے نیک نام اسکندر ہے ؛ آئینہ جڑا ہوا انگوٹھی پر ہے ؛ نام اس کا اسی نگینے پر سے کندہ ؛ شاہی کا نگین سے ہے اب نہ انگشتری سے امیر نے صرف (آرسی) کا ذکر کیا ہے اور فرماتے ہین کہ سنسکرت مین (آدرش) آئینے کو کہتے ہین جس کا مادّہ (درش) ہے بمعنی دیکھنا - ہندی مین (ش) کو اکثر (س) سے بدل دیتے ہین اس لئے (آدرس) ہوا اور رای تصغیر کی بڑھائی اور حرف دال کثرت استعمال سے گر گیا (مونث) سونے یا چاندی کی ایک انگوٹھی سی ہوتی ہے جس مین نگینے کی جگہ گول بڑا شیشہ جڑا ہوتا ہے یہ زیور سادہ بھی ہوتا ہے اور جڑاؤ بھی - عورتین اسکو بائین ہاتھ کے انگوٹھے مین پہنتی ہین اور ضرورت کے وقت اسمین منہ دیکھتی ہین (میر حسن ؎) انگوٹھی کی لے سامنے آرسی ؛ وہ صورت کو دیکھ اپنی گلزار سی ؛ ادھر اور ادھر رکھ کے کاندھی پہ ہاتھ ؛ چلی ناچنے اپنی سنگت کے ساتھ ؛

(انتہی) صاحب ساطع نے آرسی کو زبان سنسکرت مین مطلق آئینہ کہا ہے اور خصوصًا آئینہ کا وہ ٹکڑا جو دلہن کی انگوٹھی پر نصب کرتے ہین۔

آئینہ بر پیشانی بستن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر رسم خواتین ولایت است کہ در حالت تقطیع یعنی آرایش آئینہ بر پیشانی می بندند چنانکہ صائب گوید (ع) کدام آئینہ رو احرام این میخانہ می بندد* کہ می آئینہ بر پیشانی از پیمانہ می بندد* وارستہ ہم ذکر این کردہ است وبہار از صائب سندی دیگر ہم آوردہ (ع) ہر چہ در خاطر ما می گذرد از سادگی آئینہ بست است بہ پیشانی من* مؤلف گوید کہ از سند اول الذکر (آئینہ بر پیشانی بستن) (۱) زیوری بر پیشانی بستن کہ آب وتاب در صورت پیدا کند بستہ دوم (۲) ضمیر از صورت پیدا کردن وشدن مخفی مباد کہ فارسیان استعارۃً دل را آئینہ گفتہ اند واین استعارہ ہم مؤید معنی دوم است (اردو) (۱) ٹیکا لگانا۔ ٹیکا باندھنا اگرچہ ہندوستانی عورتین اپنے ماتھے پر آئینہ نہین لگاتین لیکن جس زیور کا نام ٹیکا ہے جس کا ذکر صاحب فرہنگ آصفیہ نے کیا ہے وہ ماتھے پر لگاتی ہین جس مین تمول لوگ نگینے جڑتے ہین اور غربا آئینے کے ٹکڑے (۲) قیافہ سے دل کی بات معلوم کرنا یا معلوم ہونا۔ قیافہ سے ضمیر دریافت ہونا۔ دریافت کرنا۔ پہچاننا۔

(۱۰۵۹) **آئینہ برتراشیدن** (مصدر اصطلاحی)

چون اہل صنعت آئینہ را تراشند پہلوہا در او پیدا کنند بعض آن ہشت پہلو سازند وبعض شش پہلو وہم چنین کم وبیش وآئینہ تراشیدہ در ہر تراش عکسی دیگر پیدا کند پس (آئینہ برتراشیدن) ہمین است چنانکہ بیدل گوید (ع) سراسر چمن وہر رگ ستانست* تو

آینیہ برتراش وحیران باش ؛ (اردو) آینیہ
تراشنا ۔ متعدد پہلو آینیہ مین قائم کرنا ۔

آینیہ برداشتن | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید
کہ بمعنی دیدن آینیہ باشد چنانکہ سلمان ساوجی
گوید (سہ) پردہ زرخ برمگیر تا نشوی خود
پرست ؛ آینیہ را برمدار تا نشوی خویش بین ؛
مخفی مباد کہ برداشتن بمعنی بلند کردن و اختیار
کردن ۔ وصلت کردن است و نتیجۂ استعمال
مصدر برداشتن با آینیہ یکی ازہمین معانی
غیر از دیدن نباشد و این معنی مرادی است
(اردو) آینیہ دیکھنا ۔

آینیہ بُردن | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ
از سندش کہ عرض میشود ۔ مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

آینیہ بُردن بہ دَم | بمعنی کدورت دور
آینیہ پیدا کردنست نظیری نیشاپوری (سہ)
منشین بنشاط آب رخ پارسا مبر ؛ آینیہ صفا
بدم بی صفا مبر ؛ مخفی مباد کہ بردن بالضم
بمعنی ربودن و کردن آمدہ (کذا فی بحر عجم)
(اردو) آینیہ کو مکدر کرنا ۔

(۱۰۴۰) **آینیہ برسیماب دادن** | مصدر اصطلاحی
بمعنی آینیہ برسیماب نہادن است کہ دادن
بمعنی کردن و نہادن و کشیدن و گذاشتن آمدہ
کذا فی البحر ۔ پس کنایہ باشد از دفع بیقراری
کردن و ظاہر است کہ چون آینیۂ زجاجی
برسیماب بی قرار نہند قرار گیرد یعنی چون بر
پشت آینیۂ زجاجی سیماب زنند بیقراری
سیماب باقی نماند و جلای آینیہ بیفزاید چنانچہ
بیدل گوید (سہ) شب کہ یاد جلوہ اش چشم
خیالم آب داد ؛ حیرت بیتابیم آینیہ برسیماب
داد ؛ (اردو) بیقراری دفع کرنا ۔

(۱۰۴۱) **آینیہ برطاق داشتن** | مصدر اصطلاحی
کنایہ باشد از آراستن خانہ کہ در ہر طاقش

آئینہ ہا قائم کنند و این رسم آئین بندی مکان
است چنانکہ بیدل گوید (س) صورت و آہی
بہستی متہم داریم ما ÷ چون حباب آئینہ بر طاق
عدم داریم ما ÷ (اردو) زینت مکان کے
لئے طاق مکان مین آئینہ رکھنا۔

(۱۰۲۲) **آئینہ برگرفتن** | استعمال - بدست گرفتن
آئینہ و حاصل کردن آن باشد چنانکہ بیدل
گوید (س) خودداری و اندیشہ دیدار محالست ÷
دل را بطپش آب کن و آئینہ برگیر ÷ (اردو)
آئینہ حاصل کرنا۔

آئینہ بر نفس داشتن | (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر و وارستہ و بہار عجان کہ بر
آئینہ بالین نفس آمدن، گذشت مانند بہار
را بر (آئینہ را بر نفس داشتن) نقل کنیم کہ متعلق
از ہمانجاست (اردو) دیکھو آئینہ بالین
نفس آمدن۔

آئینہ برہم خوردن | استعمال - بہار ذکر
این کردہ و از معنی ساکت مؤلف گوید کہ مکدر
شدن آئینہ باشد (صائب س) پیشانی عفو
ترا پرچین نسازد جرم ما ÷ آئینہ کی برہم خورد
از زشتی تمثالہا ÷ (اردو) آئینہ مکدر ہونا۔
میلا ہونا۔

(۱۰۲۳) **آئینہ بر ہوا بستہ** | اصطلاح - باضافت آئینہ چیزے
کہ وجودی و استحکامی ندارد چنانکہ بیدل گوید
(س) بذوق عافیت آن بہ کہ ہیچ نمائی ÷
کف غباری و آئینہ بر ہوا بستہ است ÷ (اردو)
دھول کی رسّی - ناممکن چیز - بے اصل چیز -
کاغذ کی ناؤ - بی ثبات ناپائدار چیز -

(۱۰۲۴) **آئینہ بزنگ نہادن** | (مصدر اصطلاحی)
استعارہ باشد از گرانی دل یعنی بار غم بر دل
گرفتن و ملول و ناخوش بودن مخفی مباد کہ
و رینجا آئینہ بمعنی دل است (ظہوری س)
صیقل گریہ را بکار برد ÷ ہرکہ آئینہ بزنگ نہاد ÷
(اردو) دل بھاری ہونا - بقول آصفیہ

ملول واندوہگین ہونا۔

آئینہ بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندی کہ پیش کرد متعلق از آئینہ برپیشانی بستن) باشد کہ بجایش مذکور شد بہار ہم از معنی سکوت ورزد و از مرزا بیدل سند آرد (ــہ) تا وا رہم بجلوۂ واماندگان خاک برپای من ز آبلہ آئینہ بستہ اند ٭ مؤلف گوید کہ بمعنی آویختن ونصب کردن آئینہ باشد و مجازاً بمعنی زینت دادن وآراستن ہم (بیدل ــہ) محرم آہنگ دل شو سرمہ برآواز بند ٭ یک نفس از خاموشی آئینہ را برساز بند (اردو) آئینہ لگانا۔ بقول امیر آئینہ نصب کرنا (دیکھو آئینہ آویختن) و بلحاظ معنی مجازی دیکھو آراستن

آئینہ بستن آسمان (مصدر اصطلاحی) بکسر نون ثانی۔ بقول صاحب بحر (۱) آفتاب پیدا کردن آسمان (۲) برآمدن آفتاب مؤلف گوید کہ (آئینہ آسمان) آفتاب یا ماہ را گویند (کہ گذشت) صاحب بحر عجم ہم این را تسلیم کردہ است پس درین مصدر مرکب آفتاب را مخصوص کردن تخصیص بلا مخصص باشد بخیال ما معنی اول (رونق گرفتن آسمان از آفتاب یا ماہ) باشد و معنی اول مخصوص بود وقتی کہ آسمان را فاعل گیریم و در معنی دوم آسمان مفعول باشد (اردو) (۱) آفتاب یا چاند آسمان پر ہونا۔ آسمان کا زینت پانا (۲) آفتاب نکلنا۔ چاند نکلنا۔

(۱۰۵) **آئینہ بسنگ زدن** استعمال بمعنی شکستن آئینہ (صائب ــہ) آن سنگدل کہ آئینۂ ما بسنگ زد ٭ میدید کاش صورت احوال خویش را ٭ مخفی مباد کہ درین شعر آئینہ استعارہ باشد از دل۔ (اردو) آئینہ توڑنا۔ دل توڑنا۔

آئینہ بناگوش استعمال۔ (۱) بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب از اسمای معشوق است

مؤلّف گوید کہ این بدون اضافت آئینہ باشد یعنی کسی کہ بناگوش او ہمچو آئینہ است فارسیان آئینہ را وصفت بناگوش استعمال کردہ اند دیگر کسی ذکر این نکرد (۲) باضافت یای تحتانی (آئینہ بناگوش) - بناگوشی کہ مثل آئینہ باشد (غنمان بخاری ؎) چہ آئینہ است بناگوش او بنام ایزد؛ کہ تیرہ می نکند صد ہزار آدمش نو (اردو) (۱) معشوق - امیر نے معشوق کو آئینہ رو لکھا ہے لیکن آئینہ بناگوش نہیں لکھا (۲) لو - پر صاحب آصفیہ نے نرمۂ گوش - بناگوش کا ذکر فرمایا ہے پس لو یا نرمۂ گوش کی تشبیہ آئینے کے ساتھ ہو سکتی ہے - لو کا آئینہ کہہ سکتے ہیں -

آئینہ بند د آسمان | مقولہ - بقول جناب مؤید و شمس یعنی آسمان آفتاب پیدا آرد) مؤلّف گوید کہ نہ این مقولہ باشد و نہ چیزی دیگر - بلکہ مشتق ازہمان مصدر (آئینہ بستن آسمان) کہ گذشت بہر دو معنی کہ در ماخذ ذکر کردہ ایم (اردو) دیکھو آئینہ بستن آسمان -

(الف) **آئینہ بودن** | استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت و از خزین اصفہانی سند آوردہ (؎) تا تن بجاست جوہر جان را صفا مجو؛ آئینہ در غبار بود زنگ با را؛ **مؤلّف** گوید کہ ازین سند مصدر (آئینہ بودن در غبار) پیدا می شود کہ (۱) بمعنی حقیقی است و بتحقیق ما (۲) بمعنی محو حیرت بودن نیز چنانکہ بیدل گوید (؎) دگرچہ پیش توان برد در ادا گیم نازش؛ بغیر آئینہ بودن بہانہ کہ ندارم؛ و بتحقیق ما (۳) بمعنی روشن بودن و عیان بودن ہم آمدہ و صاحب بحر ازہمین مصدر ....

(ب) **آئینہ بودن کتاب** | بمعنی از بر د روشن بودن کتاب نوشتہ (اردو) الف (۱) آئینہ ہونا - (۲) آئینہ بنجانا - (۳) آئینہ ہونا بمعنی ظاہر ہونا - روشن ہونا بحر ؎۴ کسی کو علم نہیں استخوان شناسی کا؛ بشر کے عیب و ہنر

۴ - دیکھو امیر اللغات آئینہ کی تیسرے معنی -

آئینہ ہین شانے مین ؛ (ب) از بر ہونا۔ (ناسخ
سہ) نامۂ یار کے مضمون ہین از بر مجھکو ؛ جسطرح
یاد کوئی نسخۂ اکسیر رہے ؛

آئینۂ بی زنگ (اصطلاح) بالفتح استعارہ باشد (۱۰۴۴)
از صورت شاہد چنانکہ جامی گوید (سہ) زخط
آن چہرہ میارای کہ صد گونہ صفا ؛ مید ہد
روی ز آئینۂ بی زنگ توام ؛ (اردو)
معشوق کا چہرہ۔ مذکر۔

آئینۂ بی زنگار (اصطلاح) بالفتح فارسیان (۱۰۴۵)
بہ تشبیہ زانو آوردہ اند چنانکہ ظہوری گوید (سہ)
چشم جان گشت ظہوری بہ تخیّل روشن ؛ پس
زانو نشین آئینہ بے زنگار است ؛ (اردو)
فارسیون نے (زانو) کو آئینۂ بی زنگار سے
تشبیہ دی ہے۔ امیر نے تشبیہات آئینہ
مین اسکا ذکر نہین فرمایا ہے۔

آئینہ پرداختن استعمال۔ صاحب اصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ
بمعنی صیقل کردن و جلا دادن آئینہ باشد
و آئینہ پرداز کہ می آید از ہمین مصدر است
(صائب سہ) تا نسوزد آرزو در دل نگردد
سینہ صاف ؛ ما باین خاکستر این آئینہ را
پرداختیم ؛ مخفی مباد کہ درین شعر آئینہ استعارہ از
باشد از سینہ (بیدل سہ) بیدل آئینۂ پرواز
غم دوری چند ؛ آسمان نیز باندازِ نظر نزدیک
است ؛ (ولہ سہ) جلوہ ہا مفت تو اے
نالہ چہ فرصت طلبی ؛ کہ نفس ہم نفسی آئینہ
پرداختہ است ؛ (اردو) آئینہ کو صیقل
کرنا۔ جلا دینا۔ دل اور سینہ کو صاف کرنا۔

آئینہ پرداز استعمال۔ بقول بہار مراد ف
آئینہ پیرای باشد کہ صیقل گر است (ناصر علی
سرہندی سہ) دشمنی ہاست کہ در کشور من
معشوق است ؛ اخگرم گر نفس آئینہ پرداز
من است ؛ (حزین اصفہانی ع) بغیر از گریہ
دل آئینہ پردازی نمی دارد ؛ (اردو) دیکھو

آئینہ افروز۔

(۱۰۵۸) **آئینہ پرداز دادن** استعمال۔ بمعنی جلا دادن و صیقل کردن آئینہ مخفی مبادکہ رای علامت مفعول درین مصدر محذوف باشد چنانکہ بیدل گوید (ع) آبرو نیکہ بود عارتی روسیہی ست ؎ جملۂ زنگست اگر آئینہ پرداز دہم (اردو) آئینہ کو جلا دینا۔ صیقل کرنا۔

(۱۰۵۹) **آئینہ پرداز رسیدن** استعمال۔ بمعنی جلا یافتن و مجلی شدن آئینہ باشد۔ مخفی مبادکہ درین مصدر رای علامت مفعولی محذوف است (بیدل ع) و رخور غفلت دل دعوی بیداری نیست ؎ ہمہ محویم اگر آئینہ پرداز رسد (اردو) آئینہ کا مجلی ہونا۔ جلا پانا۔

(۱۰۶۰) **آئینہ پرداز شدن** استعمال۔ بمعنی صیقل گیر شدن باشد کہ پرداختن بمعنی گرفتن ہم آمدہ چنانکہ صائب گوید (ع) از ریاضت دل اگر آئینہ پرداز شود ؎ چون صدف مخزن چندین گہر ساز شود ؎ (اردو) صیقل کیا جانا۔ جلا پانا۔ روشن ہونا۔

(۱۰۶۱) **آئینۂ پنہان در دست** اصطلاح۔ باضافت آئینہ۔ کنایہ باشد از کف دست مرادف (آئینۂ دست) کہ می آید۔ چنانکہ بیدل گوید (ع) کفی صیقل زدسودن درین نگام عبرت ؎ بحسرت مردم و آئینہ پنہان بود در دستم ؎ (اردو) کف دست بقول صاحب آصفیہ (فارسی) اردو مین مستعمل۔ اسم مونث ہتیلی۔

(۱۰۶۲) (الف) **آئینہ پوشی** استعمال۔ (ب) (ب) **آئینہ پوشیدن** بمعنی چار آئینہ بر سینہ و پشت کردن است و (الف) حاصل بالمصدر آن۔ طاہر وحید گوید (ع) نماید ز آئینہ پوشی سوار ؎ چو آئینۂ تیغ در کارزار ؎ (اردو) (الف) اور (ب) چار آئینہ پہنانا لگانا۔

آئینہ پیراستن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلّف گوید کہ (۱) پیراستن آئینہ صاف وپاک کردن آئینہ اززنگ است کہ پیراستن متقاضی ہمین معنی است (۲) اگر آئینہ را استعارہ گیریم از دل - دران صورت آئینہ پیراستن دل را از غبار وکدورت خالی کردن باشد خان آرزو ؎ مشیت دل اگر آئینہ پیراست کہ خالیست ؛ درد دیدہ ما دام تماشاست کہ خالیست ؛ (اردو) (۱) آئینہ سے زنگ مٹانا (۲) دل کو کدورت سے صاف وپاک کرنا -

آئینہ پیرای استعمال - بقول بہار مرادف آئینہ پرداز است کہ گذشت یعنی صیقل گر - مخفی مباد کہ پیرای - امر است از پیراستن و بقاعدۂ فارسیان بعد اسم مرکب شدہ افادۂ معنی فاعل کند کہ دورکنندۂ زنگ از آئینہ باشد سند این ہمانست کہ بر آئینہ پیراستن گذشت (اردو) صیقل گر - دیکھو آئینہ افروز

(۱۰۷۰) **آئینہ پیش چشم نابینا نہادن** (مصدر اصطلاحی) باضافت پیش وچشم - بمعنی پیش کسی چیزی پیش کردن است کہ او از حقایق ومحاسن آن بی خبر است (جامی ؎) وصف حسنت با رقیب کوردل گفتن چہ سود ؛ آئینہ بہرچہ پیش چشم نابینا نہم ؛ (اردو) آئینہ اندھے کو دکھانا - بقول امیر اس جگہ کہتے ہین جہان کوئی کسی جوہرناشناس کے سامنے اظہار ہنر کرے - یا اُسکو نصیحت کرے جس مین نصیحت قبول کرنے کی صلاحیت ہی نہو -

(۱۰۷۱) **آئینہ پیش دم آوردن** مصدر اصطلاحی بکسرۂ شین معجمہ مرادف آئینہ بہ لبِ نفس آمدن) کہ گذشت (طالب کلیم ؎) من بمرون ساقی ازضعف خمار افتادہ ام ؛ باید آوردن زجام آئینہ پیش دمم ؛ مخفی مباد کہ در بعض نسخ کلام کلیم بعد لفظ آئینہ کلمۂ (در)

زائد است اندرین صورت این سند متعلق خواهد شد مصدر (آئینه در پیش دم آوردن) که می آید (اردو) دیکھو آئینه بالین نفس آمدن

آئینه پیش لب گرفتن (مصدر اصطلاحی) بکسر و شین معجمه بقول صاحب بحر عجم مرادف (آئینه بر نفس داشتن) است (تاثیر ه) همگنان را دیار ما به تشخیص نفس ز پیش لب گیرند چون آئینه روی ساده را ٭ وارسته و بهار هم ذکر این کرده اند (اردو) دیکھو آئینه بالین نفس آمدن۔

آئینه پیش نفس داشتن (مصدر اصطلاحی) بکسر شین معجمه۔ بقول بحر و وارسته و چراغ مرادف مصدر گذشته سندی که پیش کرده اند بر آئینه به پیش نفس داشتن گذشت (اردو) دیکھو آئینه بالین نفس آمدن۔

آئینه پیش نفس گرفتن (مصدر اصطلاحی) بکسر شین معجمه بهار ذکر این کرده از مرزا بیدل سند آرد (ه) زندگی شبهه هستی است که مانند حباب ٭ هر که هست آئینه پیش نفس می گیرد ٭ مانندی دیگر از صائب هم بدست آورده ایم (ه) شوم در زندگی چون بار بر دل تا که در خفتن ٭ نمی خواهم کسی آئینه ام پیش نفس گیرد ٭ (اردو) دیکھو آئینه بالین نفس آمدن۔

آئینه پیش و پس استعمال۔ باضافت آئینه چون خواهند که عکس صورت و کیفیت قفای بدن بچشم خود مشاهده کنند یک آئینه را پیش قائم کنند و آئینه دیگر و پس یعنی دو آئینه را مقابل یکدیگر قائم کرده درمیان هر دو قائم شوند۔ همین دو آئینه را (آئینه پیش و پس گویند (بیدل ه) بیهوده نباید چو شرر چشم گشودن ٭ گرد عدمست آئینه پیش و پس اینجا ٭ (اردو) آگے پیچھے کا آئینه۔

آئینه پیکر اصطلاح۔ بقول صاحب انند از اسمای معشوق است۔ دیگری ذکر این نکرد۔ مخفی مباد که پیکر در فارسی زبان بمعنی

کالبد وجثهٔ وصورت هر چیز باشد پس آئینه
پیکر کسی است که کالبد وجثه او مثل آئینه مجلی
باشد بهمین معنی کنایه قرار یافت برای شاهد
(اردو) دیکھو آئینه تمثال و آئینه رو۔

آئینهٔ پیل | اصطلاح باضافت آئینه بقول
بحر (۱) آئینهٔ چند باشد فولادی در برگستوان فیل
یعنی برپوشش روز جنگ تعبیه کنند و (۲) زنگ
فیل۔ بهار گوید که آئینه که برای آرایش پیشانی
پیلان بندند علی الخصوص در روز جنگ صاحب
شمس ومؤید با بحر متفق (بدر چاچی سلہ) فروغ
آئینهٔ پیل تو بروز نبرد ٭ بردن برود زعذار قمر
غبار کلف ٭ (نظامی سلہ) ز آئینهٔ پیل و
زنگ شتر ٭ صدف را شبه رسته برجای در ٭
(وله سے) شبهای آئینهٔ پیل مست ٭ همی
شانه بر پشت پیلان ببست ٭ مؤلف گوید
که اجمال بیان بهار ز ماهیت این خبر ندارد
در زمانهٔ پیشین وقت کارزار فیلان را هم شریک
لشکر میداشتند و آئینه های فولادی صیقل زده را
بر سر وهم بر شکم می آویختند که با آرایش ظاهری
صیانت سر وشکم پیل از ضرب اسلحه هم مقصود
بود همین را آئینهٔ پیل می گفتند این از قبیل چار آئینه
اهل لشکر است که صیانت بدن انسان را بکار
میخورد پس آنرا برای آرایش پیشانی مخصوص
کردن نشاید۔ صاحب شمس ومؤید صراحت
کرده است که شعر دوم نظامی متعلق بمعنی دوم
است (اردو) (۱) وه فولادی آئینه جو لڑائی
مین مثل چار آئینه کے ہاتھیون کے سر اور پیٹ
پر لٹکاتے ہین ان آئینون کے ذریعے سے
آرایش اور نیز سر اور پیٹ کی حفاظت مقصود
ہوتی ہے۔ اردو مین آئینهٔ فیل کہه سکتے ہین (۲)
ہاتھی کا گھنٹا جو دونون جانب اسکی پیٹ
پر لٹکاتے ہین وه اس کے چلنے مین آواز دیتا
اور رہرو ون کو خبردار کرتا ہے (مذکّر)

آئینه تاب | استعمال۔ بہار گوید که در صفات

تیغ صیقل زده مستعمل چنانکه نظامی گوید (سے) درخشیدن تیغ آئینه تاب ٭ درخشان تر از چشمهٔ آفتاب ٭ مؤلف گوید که این اسم فاعل ترکیبی است که افادهٔ معنی فاعلی کند و تافتن و تابیدن لازم و متعدی هر دو آمده پس آئینه تاب (۱) بمعنی تاب آئینه دارنده (۲) آئینه را تاب دهنده باشد معنی اول را با صفات تیغ مخصوص کردن نشاید - ورنه نظامی که پیش ماست شک نیست که صفت تیغ است ولیکن تعیین نباشد اگر این را صفت چیزی دیگر هم گیریم که مثل آئینه روشن باشد یا معنی دوم استعمال کنیم (اردو) آئینه تاب که سکتے هین - دونون معنون یعنی (۱) آئینه کی چمک اور جلا رکھنے والا (۲) آئینه کو جلا دینے والا -

(۱۰۱۰) **آئینه تار شدن** | استعمال - بمعنی بی جلا شدن آئینه باشد چنانکه صائب گوید (سے) دل من تیره ز بسیاری گفتار شده است ٭ زین پریشان نفس آئینهٔ من تار شده است ٭ (اردو) آئینه اندها هو جانا (ناسخ سے) چشم جوهر سے تری فرقت مین رویا اسقدر ٭ هو گیا اندها نهین آتا نظر آئینے کو ٭

(۱۰۱۱) **آئینهٔ تاریک** | استعمال - بکسر های هوز - آئینه که زنگ آلوده و بی جلا باشد - چنانکه صائب گوید (سے) شهپر پروانه مارا جلوهٔ آتش است ٭ صیقل آئینهٔ تاریک یاد آتش است ٭ مخفی مباد که در مصرع ثانی ذکر آئینهٔ آهنی است نه زجاجی - ودله (سے) زشت را آئینهٔ تاریک باشد پرده پوش ٭ مینماید روی دل گردون بنادان بیشتر ٭ (اردو) اندها آئینه - دیکهو استعمال گذشته زنگ آلود آئینه

(۱۰۱۲) **آئینه تجلی کردن** | استعمال - جلوه کردن و پرتو انداختن آئینه باشد مخفی مباد که (تجلّی) لغت عرب است بمعنی روشن و آشکارا شدن و جلوه کردن (کذا فی المنتخب) فارسیان

بترکیب خود استعمال کرده اند چنانکه جامی گوید (ـــه) کرد آئینه رخت تجلی ؛ آئین خدا نمائیم واد ؛ (اردو) آئینه چمکنا ۔

آئینه تراشیدن استعمال ۔ صاف و پاک کردن آئینه و مرادف (آئینه پرداختن) باشد چنانکه بیدل گوید (رباعی) فریاد که جهل بود فهمیدن ما ؛ کوریها داشت شوخی دیدن ما ؛ مظهر گشتن اگر در زنگ انگیخت ؛ زنگار شد آئینه تراشیدن ما ؛ (اردو) دیکهو آئینه پرداختن ۔ (۱۰۲۹)

آئینه تصویر استعمال ۔ بقول بهار (۱) قطعهای شیشه و آئینه که بران تصویر کشیده باشند و بدان سبب تمثال دران نقوش تواند کرد و این از اهل زبان بتحقیق پیوسته و انند رام گوید که (۲) آئینه حلبی که پس پشت آن تصویر نصب کرده و در عمارت ها نصب کنند (الخ) صاحب تحقیق تائید معنی دوم گوید که شیشه که تصویر نشانند تا آسیب نم وغیره بان نرسد ۔ مؤلف گوید که تعریف صاحب تحقیق بهتر از انند رام است (صائب ـــه) صلح کردیم بیک نقش ز نقاش جهان ؛ محو یک چهره چو آئینه تصویر شدیم (وله ـــه) ونشین افتاده است از بس عکس روی او ؛ میکند آئینه تصویر را تمثال دار (وله ـــه) نکنم چشم بهر نقش سبک سیر سیاه ؛ محو یک نقش چو آئینه تصویر من ؛ صاحب تحقیق برای معنی دوم هم از صائب سند آرد (ـــه) از تماشای پریشان جهان دلگیر باش ؛ واله یک نقش چون آئینه تصویر باش ؛ مؤلف گوید که سند دوم صائب که متعلق بمعنی اول است تصفیه می کند که آئینه تصویر و رای آئینه تمثال دار است که می آید بتحقیق ما (آئینه تصویر) مخصوص است بمعنی اول و آنرا بمعنی دوم گرفتن خطاست که برای آن فارسیان (آئینه تصویر دار) و (آئینه تمثال دار) را مخصوص کرده اند و هر چهار سند تذکره بالا نجیال ما متعلق است

معنی اوّل۔ فقائل (اردو) (۱) وہ آئینہ جس پر فوٹوگرافر عکس لیتے ہیں۔ اس کو آئینۂ عکس آئینۂ تصویر کہہ سکتے ہیں۔ (۲) وہ آئینہ جو کاغذ تصویر پر بغرض حفاظت تصویر فریم میں لگایا جاتا ہے اسکو ہماری راے مین فریم کا آئینہ کہنا چاہیے۔ صاحب جامع اللغات نے نمبر (۲) کو اردو مین آئینۂ تصویر کہا ہے ہمکو آپ سے اختلاف ہے۔

(۱۰۹۰) **آئینۂ تصویر آوردن** | استعمال باضافت آئینہ۔ آئینہ پیش کردن کہ بران عکس گیرند۔ چنانکہ ظہوری گوید (ے) صورتکدۂ چین نظر از عکس پذیریست ٭ دل سادہ شد آئینۂ تصویر آوردہ مخفی مباد کہ ازین سند ہم تصدیق معنی اوّل (آئینۂ تصویر) می شود کہ ذکرش گذشت (اردو) آئینۂ عکس پیش کرنا۔

آئینۂ تصویر نما | استعمال۔ بقول بہار دوارستہ و بحر باضافت آئینہ مرادف (آئینہ تمثالدار) کہ می آید یعنی آئینہ دوردکہ تصاویر را در قفای او گذارند و چون تماشائی ملاحظہ کند داند کہ این صورتہا در صفحۂ آئینہ کشیدہ اندوٴن کارِ زنگست دمیر معز فطرت (ے) خود ہم قفس آموز گرفتاری خویش است ٭ جنبش بکف آئینۂ تصویر نما داشت ٭ (اردو) دیکھو آئینۂ تصویر کی دوسری معنی۔

(۱۰۹۱) **آئینۂ تمثال** | اصطلاح کنایہ باشد از شا کہ گویا سراپایش ہمچو آئینہ مجلی ست معاصرین زبانداں تصدیق این می کنند۔ سندی بدست نیامد (اردو) آئینۂ تمثال۔ بقول امیر کنا ہے معشوق سے (ظفر ے) خط نہیں رخ ست اس آئینہ تمثال کے سبز ٭ آئینہ پیچھے ہے طوطی کے پر و بال سے سبز ٭

آئینۂ تمثال دار | استعمال۔ باضافت آئینہ۔ بقول بہار و وارستہ و بحر مرادف (آئینۂ تصویردار) سعید اشرف (ے) بس کہ نقش

عارضت در دیدہ یار جا بودہ می نماید عینکم

آئینۂ تمثال دار ۔ مخفی مباد کہ تمثال بالفتح لغت عربی است بمعنی پیکر (کذا فی المنتخب) و پیکر بروزن قیصر قالب و کالبد وجثہ و صورت ہر چیز (کذا فی البرہان) حالا عرض می کنیم کہ (آئینۂ تمثال دار) آئینہ ایست کہ برای حفاظت پیکر در اطراف او قائم کنند یا در یک سوی صندوقی کہ دران پیکر قائم است و (آئینۂ تصویر نما) آئینہ کہ بالای تصویر عکسی یا قلمی در خانۂ تصویر برای حفاظت آن نصب کنند پس این را مرادف آن گفتن باریک بینان را پسند نباشد (اردو) وہ آئینہ جو بت کی حفاظت کے لئے اسکے اطراف قائم کرین یا اس صندوق کی ایک جانب مین لگا دین تا کہ حفاظت کے ساتھ وہ نظر آتا رہے۔

(۱۰۶۲) **آئینۂ تیغ** | استعمال ۔ باضافت آئینہ تیغی کہ مثل آئینہ مجلا است ۔ سند این بر (آئینہ پوشیدن) گذشت (اردو) آئینۂ تیغ اردو مین کہ سکتے ہین یعنی وہ تیغ جو مثل آئینہ کے جلا دار اور روشن ہے۔

آئینۂ جامہ نما | استعمال ۔ باضافت آئینہ بقول بہار تختۂ آئینہ کلانی کہ تمام بدن در آن دیدہ شود (سالک یزدی ؎) چون شمع بآرایش خود چشم ندارم ۔ آئینۂ عریانی ما جامہ نمانیست ۔ صاحب بحر و خان آرزو گویند این مرادف (آئینۂ بدن نما) باشد (اردو) دیکھو آئینۂ بدن نما۔

آئینہ جستن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ ز معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی آئینہ خواستن است کہ جستن بضم اول بمعنی طلب نمودن ہم آمدہ ۔ کذا فی بحر عجم (فیضی اکبر آبادی ؎) من آئینہ از رخ تو جویم و تو تیغ کشی برو بر رویم ۔ (اردو) آئینہ چاہنا۔

(۱۰۶۳) **آئینہ جلا گرفتن** | استعمال ۔ بمعنی صاف

وپاک شدن آئینہ باشد از زنگ (بیدل ؎) نیست در بنیاد آتش خانۂ نیرنگ دہر ؛ آنقدر خاکستری کائینہ گیرد جلا ؛ (ظہوری ؎) جام جم خویش شو ظہوری ؛ آئینۂ دل جلا گرفتست ؛ (اردو) آئینہ روشن ہونا ۔ زنگ سے صاف ہونا

(۲۴۰۱) آئینہ ۔ جوہر داشتن استعمال ۔ جوہر دار بودن آئینۂ فولادی باشد مخفی مباد کہ نقوش باریکی کہ از ذات آہن فطرۃً برو پیدا شود جوہر آہن باشد گویند کہ این علامت خوبی آہن است فارسیان این را موج آہن ہم گفتہ اند (بیدل ؎) ہر گہر موجی و ہر آئینہ دارد جوہری ؛ از کجا یارب دل بی مدعا پیدا کنم ؛ (اردو) آئینہ کا جوہردار ہونا یعنی آئینۂ فولادی پر وہ قدرتی نقوش ظاہر ہونا جس سے فولاد کی عمدگی ظاہر ہو ۔

آئینۂ چرخ اصطلاح ۔ باضافت آئینہ بقول صاحب برہان و رشیدی و جہانگیری ومؤید مرادف (آئینۂ آسمان) است کہ گذشت کنایہ از خورشید جہان آرا صاحب ناصری ذیل (آہوی خاوری) ذکر این کردہ و بقول بحر و شمس آفتاب و ماہ نیز مؤلف بلحاظ تعمیم معنی این با صاحبان بحر و شمس اتفاق دارد (اردو) دیکھو آئینۂ آسمان ۔

آئینۂ چینی اصطلاح ۔ باضافت آئینہ بقول صاحبان برہان و بحر و جہانگیری و شمس (۱) آئینہ ایست کہ از تال سازند و آنرا العربی سنجل گویند ۔ صاحب بحر فرماید کہ تال طبق مس و برنج و طلا و نقرہ و امثال آن و (۲) بمعنی آفتاب نیز ۔ صاحب ناصری باتفاق برہان فرماید کہ از رباعی یوسف طبیب معلوم میشود کہ این آئینہ مخصوص برای دفع مرض لقوہ نافع است (رباعی ۱) آنرا کہ رسد از مرض لقوہ گزند ؛ باید کہ بیاد آرد از من این پند ؛ آئینۂ چینی بنظر آوردہ ؛ در خانۂ تاریک

نشیند یک چند۔ و بقول صاحب جامع آئینۂ
معروف کہ بعربی سجنجل و مرآت گویند۔ بہار
بہر دو معنی با صاحب بحر اتفاق دارد و نسبت
معنی اوّل صراحت کند کہ آئینہ باشد کہ اطبّا
از بعض فلزّات سازند کہ از دیدن آن امالۂ
وجہ لقوہ بطرف مطلوب حاصل می گردد و
کجی کہ ہست بر طرف می شود (نظامی ۵۲)
چو آئینۂ چینی آمد پدید۔ سکندر سپہ را سوی
چین کشید۔ مؤلّف گوید کہ در این اصطلاح
لفظ چینی بیای نسبت بمعنی منسوب بچین است
دیگر ہیچ۔ و این قسم آئینہ از صنعت چین متحقق۔
بنا بر علیہ آن را آئینۂ چینی گفتند ما این آئینہ را
دیدہ ایم کہ مدوّر باشد و بر کنارہ ہای آن نقشی
لطیف کہ ہمچو خطوط شعاعی می درخشد و حصۂ درمیانی
آن مجلی مائل بہ تیرگی نہ ہمچو آئینۂ زجاجی (روشن
و مائل بہ سپیدی) مشابہ بہ تال کہ آنرا در ہندی
جھانجھہ و منجیرا گویند پس معنی اوّل این حقیقی است
و معنی دوم بنظر مشابہت با آفتاب استعارۂ
طبیبی از اطبّای چین با ما گفت کہ مرض لقوہ
و فالج را تاریکی مفید است کہ پریشانی تخیلات
را مانع می باشد و از برای این قسم مریض مقولۂ
اطبّای چین است کہ ’’ در حجرۂ تاریک آئینۂ
چین ‘‘ مقصود انیست کہ در تاریکی بنشین و ہیچ
مبین۔ این معنی از مقولۂ بالا بدین وجہ پیدا میشود
کہ آئینۂ چینی کہ بر نمبر (۱) مذکور شد با وجود جلای
خود تیرگی دارد و چون در حجرۂ تاریک آنرا ببینند
ہیچ بنظر نمی آید ہم او گفت کہ فارسیان ہمین
مقولۂ اطبّای چین را در فارسی ترجمہ کردہ باشند
چنانکہ در کلام یوسف طبیب گذشت ہم او
صراحت کرد کہ در آئینۂ چینی چیزی دیگر از تاثیرات
او نیست کہ مفید مرض لقوہ باشد واللہ اعلم
(اردو) (۱) آئینۂ چینی۔ کہ سکتے ہیں یعنی
چین کا بنا ہوا آئینہ۔ جو فلزّات سے بنایا
جاتا ہے اور تیرگی مائل ہوتا ہے (۲) آفتاب

دیکھو لفظ آفتاب کا نمبر (۲)

آئینۂ حبابی | اصطلاح - باضافت آئینہ بقول صاحب بحر و وارستہ (۱) آئینہ کہ بر دور او حباب ہا از عالم حباب شیشہ باشد و بقول خان آرزو در چراغ ہدایت آئینہ کہ بر اطراف آن آئینہ ہا بصورت حباب سازند برای خوشنمائی (سید امتیاز خان خالص سے)

آن طفل مست از شرم در عین بی حجابی ؛ شد
از عرق عذارش آئینۂ حبابی ؛

بہار گوید کہ (۲) نوعی از آئینہ مدور کہ بشکل حباب سازند و در معنی اول ہم کنند سندش ہمان است کہ بالا مذکور شد صاحب تحقیق باتفاق معنی اول فرماید کہ آئینہ کہ در آن حباب ہا برای خوشنمائی سازند و بقول الف گوید کہ صناعان بر اطراف آئینہ نقشی کنند کہ مشابہ سلک حباب ہا بنظر می آید ما الآن این چہ آئینہ را پیش خود داریم ہمین است آئینہ حبابی بمعنی اول و نسبت معنی دوم باتفاق بہار عرض کنیم کہ (۳) آئینہ ہم بشکل حباب کہ درین روز ہا برای فانوس چراغ و شمع بکار می بریم یعنی فانوس زجاجی - سند خالص اصفہانی برای معنی اول مخصوص باشد (اردو) (۱) وہ آئینہ جس کے حاشیہ پر حبابی یا موتی چور نقش بنایا گیا ہو (۲) حباب بقول آصفیہ (عربی) اردو مین مستعمل - مذکر - شیشے کے گولے جو مکانون مین آرایش کے لئے لگاتے یا بچون کے کھیلنے کے واسطے بناتے اور اسمین رنگ بھرتے ہین (۳) بقول صاحب آصفیہ (حباب) روشنی کی باریک زجاجی کنول (الخ) ہم عرض کرتے ہین کہ محاورۂ اردو مین حباب اور کنول مین فرق ہے حباب وہ مدور کانچ کا گولا ہے جسکو شمع یا چراغ پر ہوا کی روک وغیرہ کے لئے رکھ دیتے ہین جسکو انگریزی مین گلوب کہتے ہین اور کنول - بقول آصفیہ شیشے کے ایک ظرف کا نام جسمین شمع روشن کرتے ہین

(۱۰۴۵) **آئینہ۔ حنا ریختن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از ظاہر شدن سرخی روی یار چنانکہ بیدل گوید (ﺳﮯ) ہر نفس صد رنگ می گیرد عنان جلوہ اش ٭ تا کند شوخی عرق آئینہ می ریزد حنا ٭ (اردو) صورت یار سے سرخی ٹپکی پڑنا۔

(۱۰۴۶) **آئینۂ حیرت** اصطلاح۔ باضافت آئینہ بمعنی محو حیرت۔ مخفی مباد کہ آئینہ بمعنی کاشف حال آمدہ کہ بر لفظ آئینہ گذشت پس (کاشف حال حیرت) بمعنی سراپا حیرت یعنی محو حیرت باشد۔ چنانکہ صائب گوید (ﺳﮯ) ایکانہ زیور ز فکر تو جگرہا ٭ آئینۂ حیرت ز جمال تو نظرہا ٭ (اردو) آئینہ۔ بقول امیر بمعنی حیران شُشدر بے حس و حرکت رصبا (ﺳﮯ) چشم وا ہے گی دیکھا جو طلسمات جہان ٭ آئینہ بن گئے ہم محو تماشا ہو کر ٭ نقش دیوار۔ بقول صاحب آصفیہ حیران۔ حیرت زدہ (زکی ﺳﮯ) کھل گیا راز کہیں بزم میں حیرت کیوں ہے ٭ نقش دیوار نظر آتے ہیں مردم مجھکو ٭

آئینہ خاطر اصطلاح۔ بقول صاحب بحر عجم۔ آدمی پاک سرشت۔ روشن دل۔ بہار بر ہمین معنی از صائب سند آرد (ﺳﮯ) صائب ز ساد گیست کہ آئینہ خاطران ٭ ما را بطوطیان طرف گفتگو کنند ٭ (اردو) روشن ضمیر۔ بقول صاحب آصفیہ۔ صاحب کشف۔ اہل بصیرت۔ صاحب ادراک عاقل و صاف دل۔ بقول آصفیہ بے کینہ بے ریا۔ آئینہ باطن بقول امیر بمعنی صاف دل صاحب باطن

آئینۂ خاکیان اصطلاح۔ باضافت آئینہ۔ بقول صاحب بحر (۱) اشارہ بذات باری تعالی و (۲) آدم علیہ السلام و (۳) دل مردمان۔ صاحب شمس بذکر معنی اول و سوم گوید کہ (۴) ذات پیغمبر علیہ السلام۔ صاحب اننذ بحوالۂ فرہنگ فرنگ باضافت صاحب

بحر شفق (اردو) (۱) خداوند تعالیٰ مذکر (۲) آدم علیہ السلام (۳) دل - بقول صاحب آصفیہ فارسی - اردو مین مستعمل - مذکر - قلب - من - ایک صنوبری شکل کے اندرونی عضو کا نام (۴) سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم -

(۱۰۷) **آئینہ خاموشی داشتن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از روشن دل بودن چنانکہ بیدل گوید (ے) خاموشی آئینہ دار دمعنی روشن دل است ٭ نیست بیدل چارہ از پاس نفس آئینہ را ٭ (اردو) روشن ضمیر ہونا -

آئینہ خانہ استعمال - بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ خانہ کہ از آئینہ سازند - یا از آئینہ ہا آراستہ کنند (ملا بینش کشمیری ے) ہر پارۂ دلم چمنی از نگاہ اوست ٭ آئینہ چون شکستہ شد آئینہ خانہ است ٭ (صائب ے) آئینہ خانۂ دل از زنگ اگر برآید ٭ ہر رنگ سبز این باغ طوطی خوشنوا نیست ٭ (ولہ ے) افتادہ تو در غلط از کثرت مثال ٭ یک عکس بیش در ہمہ آئینہ خانہ نیست ٭ (بیدل ے) حیرت دمیدہ ام گل داغم بہانہ است ٭ طاؤس جلوہ زار تو آئینہ خانہ است ٭ (اردو) آئینہ خانہ - بقول امیر وہ مکان جس مین چار طرف آئینے لگائے گئے ہون کہ جدہر آنکھ اٹھے آئینے ہی نظر آئین (آتش ے) نظر آتی ہین ہر سو صورتین ہی صورتین مجھکو ٭ کوئی آئینہ خانہ کارخانہ ہے خدائی کا ٭ (غالب ے) مدعا محو تماشائے شکست دل ہے ٭ آئینہ خانے مین کوئی لئے جاتا ہی مجھے ٭

آئینۂ خاوری اصطلاح - باضافت آئینہ بقول صاحبان برہان و بحر و رشیدی و شمس و موید و جہانگیری کنایہ از آفتاب عالم تاب است - صاحب ناصری بذیل آہوی خاوری ذکر این کردہ - مخفی مباد کہ خاور بمعنی مشرق و مغرب است و یای نسبتی با او آوردند پس آئینہ کہ منسوب

بشرق و مغرب است کنایه باشد از آفتاب حیف
است که سندی پیش نشد و بدست ما هم نیامد
مؤلّف گوید که کنایهٔ ماه شب تاب راهم
توان گفت عجبی نیست که فارسیان بدینوجه ماه
را آئینهٔ خاوری نگفته باشند که جای ماه باختر
است (اردو) دیکھو آفتاب کا نمبر ۲۔ مذکر

(۱۰۷۸) **آئینه خریدن** | استعمال۔ بمعنی خرید کردن
آئینه باشد بمعنی حقیقی (بیدل ؎) ما هیچ کسان
فارغ از آرایش یاریم ؛ تمثال ندارد سر آئینه
خریدن ؛ مؤلّف گوید که ازین شعر تصریح
میشود که (آئینه خریدن) بمعنی (آرایش کردن) هم
باشد (اردو) آئینه خرید کرنا۔ آرایش کرنا۔

(۱۰۷۹) **آئینهٔ خمارشکن** | اصطلاح باضافت آئینه
(۱) کنایه از جام آب یا جام شراب باشد
که از خوردن آب و شراب خمار کم میشود
مخفی مباد که آئینه درینجا استعاره باشد از جام
ازجامی یا جام پر از آب و شراب که مشابه آئینه
باشد چنانکه صائب گوید (؎) آئینهٔ خمارشکن
پیش دست تست ؛ از اضطراب تشنهٔ دیدار
غافلی ؛ واضح باد که ازین سند پیدا است که
(۲) آئینهٔ خمارشکن کنایه از چشم مخمور یار است
که بسوی کسی وا شود و از همین معنی شعر مطلب
حل شود (اردو) (۱) پانی یا شراب کا پیالہ
(۲) یار کی مخمور آنکھیں جبکہ وہ کسیکی جانب دیکھے

(۱۰۸۰) **آئینهٔ خورشید** | استعمال۔ باضافت آئینه
خورشید باشد چنانکه صائب گوید (؎) ما
چو صبح از راست گفتاری علم در عالمیم ؛
محرم آئینهٔ خورشید از پاس دمیم ؛ ظهوری
(؎) دیده بالد از جلا آئینهٔ خورشید را ؛
در تماشای تو گر باشد نصیبش حسرتی ؛ اردو
آئینهٔ خورشید اردو مین کہ سکتے ہین دیکھو آفتاب
کے تشبیہات و استعارات اردو کا نمبر (۲)
جس مین آئینهٔ آفتاب کا ذکر ہے۔

(۱۰۸۱) **آئینهٔ خون شدن** | مصدر اصطلاحی

ریزه ریزه شدن و معدوم شدن آئینه باشد
مخفی مباد که (خون شدن) بمعنی ہلاک شدن
آمده که می آید (بیدل سه) از حسن درین بزم
امیدگہی نیست ؛ ای آئینه خون شو تماشای
تغافل ؛ (اردو) آئینه ٹوٹ جانا - ریزه ریزه
ہوجانا - معدوم ہوجانا -

آئینه دادن بدست کسی | استعمال -
صاحب آصفی ذکر آئینه دادن کرده از معنی
ساکت مؤلف گوید که کسی را خبردار کردن
از حسن و قبح اوست (فیضی سه) از چہره نقاب
گل کشاده ؛ آئینه بدست باغ داده ؛ (اردو)
آئینه دکھانا - آئینه کسی کے ہاتھ مین دینا -

آئینه دار | اصطلاح - بقول صاحب
بحر - (۱) کسی که آئینه پیش روگذارد (۲) مظہر
و مقابل (۳) سرتراش و حجام صاحب برہان
و جہانگیری و رشیدی و شمس بمعنی سوم
قانع و وارسته ذکر معنی اول و سوم کند (صائب
سه) آئینه دار روی تو شرم و حیا بس است ؛
پہلو نشین سرو تو بند قبا بس است ؛ (شفیع اثر
سه) حال مشوشم را آئینه دار باشد ؛ زردی
و غربت - افلاس و کد خدائی ؛ صاحب
ناصری نسبت معنی اول صراحت کند که
پیش خدمت سلاطین را که مخصوص این منصب
اند آئینه دار گویند چنانکه پدر طغانشاه سلجوقی
را که آئینه دار سلطان سنجر بود و مؤید نام داشت
مؤید آئینه ہم می گفتند یعنی آئینه دار - بہار گوید
که معنی سوم اصل است - اما در عرف حال کسی
که آئینه پیش روگذارد رسد و برای معنی اول ہم
از کلام صائب است (سه) بخلق آنکس که رو
آوردمی باشد ز خود غافل ؛ نه بیند عیب خود
ہرکس که از آئینه داران شد ؛ تا ہم سندی
بدست آورده ایم (بیدل سه) در کوچه بلغت
ول صاف آئینه دار است ؛ غیر از نفس خویش
نگیرد عسس اینجا ؛ الحاصل بتحقیق تا معنی اول

حقیقی است و معنی دوم و سوم مجاز آن برخلاف
بہار و ظاہر است کہ دار امر است از مصدر
داشتن و بعد اسم مرکب شدہ بقاعدۂ فارسیان
افادہ معنی فاعلی کردہ است یعنی دارندۂ آئینہ
اسد اللہ خان غالب در قاطع برہان بر معنی سوم
اعتراض کردہ است و قاطع القاطع جواب
ترکی بہ ترکی دادہ سندی از کمال خجند آوردہ
(شعر) پیر مرید گیر چو لولی صفت فتادہ موی
کشان چو آئینہ داران بجد گرفتہ بخیال ما
اعتراض غالب درست نیست۔ زیرا کہ
بسیاری از اہل تحقیق آئینہ دار بمعنی سوم گرفتہ اند
و معاصرین عجم ہم در روزمرہ خود استعمال این
می کنند (اردو) (۱) آئینہ دار۔ بقول امیر
فارسی اردو مین مستعمل۔ آئینہ رکھنے اور دکھانے
کی خدمت جس سے متعلق ہو۔ (امیر شعر)
بن بن کے چلے جو وقت رفتار بنے طاؤس
ہو اس کا آئینہ دار (بحر شعر) تیرے
مجرے کے لئے آتا ہے روز اسے شاہ
حسن آئینہ دارون مین لکھ لے خط و
خال آفتاب (۲) مقابل۔ بقول
صاحب آصفیہ (عربی) اردو مین مستعمل
سامنے والا (۳) حجام۔ بقول آصفیہ
(عربی) اردو مین مستعمل۔ مذکر۔ نائی۔
موتراش۔ خاص تراش۔ استاد
خلیفہ۔ محاورۂ عرب مین اس کو فرتین
بھی کہتے ہین۔

(۱۰۴۷) **آئینہ دار حیرت** استعمال۔ بکسر رای
اول کنایہ باشد از نمونۂ حیرت۔ سراپا حیرت
نمایندۂ حیرت یعنی کسی کہ از دیدن روش تصور
حیرت پیش نظر شود (صائب شعر) عاشقان
دور گرد آئینہ دار حیرت اند شبنم افتادہ را
از عالم بالا مپرس (اردو) نمونۂ حیرت
سراپا حیرت کہ سکتے ہین۔ یعنی وہ شخص
جس کی صورت دیکھنے سے حیرت کا نقشہ

ظاہر ہو۔

آئینہ دارِ نو عروس استعمال۔ بکسر رائے (۱۰۵۶)
اول مشاطہ باشد ظہوری گوید ؎ چشم تر آئینہ دار نو عروس حسن بود ؛ سنبل درہم زدود مجمر دل شانہ داشت ؛ (اردو) مشاطہ۔ بقول صاحب آصفیہ (عربی) اردو مین مستعمل۔ مؤنث۔ وہ عورت جو دلہن کے سر مین کنگھی چوٹی کرے سرمہ لگائے۔ اُبٹنا ملے اور بناؤ سنگار کرے (ناظم ؎) ہر پیچ و خم مین الجھے ہوے ہین ہزار دل ؛ مشاطہ سے کہو کہ سمجھکر بنائے زلف ؛ امیر نے لفظ (آئینہ داری) کے معنے مشاطگی لکھے ہین بس ہماری راے مین (آئینہ دار) مشاطہ کو کہ سکتے ہین لیکن آپ نے لفظ (آئینہ دار) پر مشاطہ کا ذکر نہین کیا۔

آئینہ داری استعمال۔ حاصل بالمصدر (۱۰۵۷)
آئینہ داشتن و نام خدمتی کہ آئینہ دار سر انجام دہد (بیدل ؎) نقش قدم نگشتہ میسر نمیشود ؛ آئینہ داری سر تسلیم راہ او ؛ (صائب ؎) شعور آئینہ داری ہزار تفرقہ است ؛ خوشا کسی کہ ز وضع زمانہ بی خبر است ؛ (ولہ ؎) سکینم با دل سیاہی خجلتی از کار خویش ؛ آہ اگر مید اشتم آئینہ داری در نظر ؛ (اردو) آئینہ داری۔ بقول امیر (فارسی) اردو مین مستعمل۔ آئینہ دکھانے کی خدمت (رشک ؎) آپ مجھکو خدمت آئینہ داری دیجئے ؛ جانئے اے جان جان تصویر پشت آئینہ ؛ (بحر ؎) اسکے جلوے سے ہون محروم کثافت کے سبب ؛ صاف دل ہو تو مجھے آئینہ داری ہو جاے ؛

(الف) آئینہ داری در مجلس کوران

(ب) آئینہ داری در محلت کوران

امثال۔ ب۔ در گلستان سعدیست و صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر (الف) کردہ از معنی و محل استعمال ساکت اند

مؤلف گوید کہ این مثل حاصل بالمصدر (آئینہ داشتن در مجلس یا محلت کوران) باشد و مراد (آئینہ پیش چشم نابینا نہادن) کہ گذشت (اردو) دکن مین کہتے ہین "اندھے کے سامنے آئینہ" اور امیر نے (آئینہ اندھے کو دکھانا) کا ذکر کیا ہی بقول صاحب امثال ہندی (اندھا کیا جانے لالہ کی بہار) (دیکھو آئینہ پیش چشم نابینا نہادن)

آئینہ داشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندی کہ پیش کردہ است ہمان است کہ برامثال گذشتہ متقابل (الف) نوشتہ ایم مؤلف گوید - کہ (آئینہ دار) و (آئینہ داری) کہ گذشت متعلق ازہمین مصدر است معنی این آئینہ بدست بودن (اردو) آئینہ رکھنا -

آئینہ داغ استعمال - باضافت آئینہ (۱۰۹۵)
داغ باشد کہ فارسیان آنرا بآئینہ تشبیہ دادہ اند (میرزا عبداللہ بن میرزا شفیع سہ) ہر ذرہ ام زیادت ازبسکہ باصفا شد ؛ آئینہ ہای داغم آخر بدن نما شد ؛ (بیدل سہ) بلغ دہر از تبدیل رو شناس رنگ زرد ؛ لالہ سان آئینۂ داغ جگر داریم ما ؛ (اردو) زباندانان اردو نے بھی داغ دل کو آئینہ کہا ہے (فی البدیہہ جلیل - جانشین امیر مرحوم سہ) محو تزئین جو گلستان مین عروس گل ہے ؛ سامنے آئینۂ داغ دل بلبل ہے ؛

آئینہ دان استعمال - بقول بہار معروف و فرماید کہ ہر چند آئینہ دان و آئینہ خانہ من حیث المعنی یکیست - لیکن من حیث الاستعمال اطلاق آئینہ دان بر کیسہ و خانہ چوبی کنند کہ آئینہ را در ان نہند و آئینہ خانہ - خانہ کہ در ان نقش و نگار از آئینہ ریزہا کنند (خواجہ آصفی سہ) آوردہٴ زینت رخسار و دو چشمت ؛ مشاطۂ حسن آئینہ و آئینہ دانہا ؛ صاحب انند ہم ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ آئینہ دان از قبیل

قلمدان است (دان) کلمہ ایست کہ چون
در آخر کلمہ آید معنی ظرفیت بخشد ہمچو قہوہ دان
و مانند آن (کذا فی البرہان) (بیدل ؎)
در عالم خیال تو این غنچہ وار دل ٭ آئینہ دان
دل بگریبان شکست و ریخت ٭ (ظہوری ؎)
ماہ استرہ است ابرہ خورشید بنازم ٭ مشاطہ
او خواہد اگر آئینہ دانی ٭ (اردو) صاحب
فرہنگ آصفیہ اور امیر نے آئینہ دان کو ترک
فرمایا ہے جلیل جانشین امیر مغفور نے ہمارے
استفسار کے جواب مین لکھا ہے کہ آئینہ رکھنے کا
کوئی خاص ظرف ہندوستان مین رائج نہین
ہے البتہ آئینہ کو غلاف مین رکھتے دیکھا ہی
اس اعتبار سے آئینے کا غلاف کہ سکتے ہین
(فی البدیہہ جلیل ؎) کہتے ہین دل ہے
صاف تو ہمکو دکھائیے ٭ رکھا رہے گا آئینہ
کب تک غلاف مین ٭ ہم عرض کرتے
ہین کہ انگریزی صنعت نے آئینہ کی حفاظت
کے لئے ایک خاص صندوق کا رواج
دیا ہے جو اسوقت ہمارے روبرو ہے
جب ہم اسکو کھولتے ہین تو وہ ایک خوشنما
اسٹانڈ بن جاتا ہے جب بند کر دیتے ہین تو آئینہ
اسمین سما جاتا ہے اور محفوظ او مقفّل ہوجاتا ہے
اگرچہ ہم وجہ اس صندوق کو آئینہ کا غلاف
کہ سکتے ہین لیکن ہماری راے مین آئینہ دان
کہنا زیادہ بہتر ہے زباندانان اردو نے
نمک دان ۔ عطردان کا استعمال کیا ہے پھر
کوئی وجہ نہین ہے کہ ضرورت پر بھی ہم آئینہ دان
نہ کہین ۔ ہمارے استاد داغ مرحوم کا یہ
مسلک تھا کہ جب کسی ایسے لفظ کی ضرورت
اردو مین واقع ہوتی تھی جس کے لئے دلی اور
لکھنو والون کی زبان پر کوئی خاص لفظ نہوتا
تھا تو وہ یا تو فارسی لفظ ہی کو اپنے کلام اردو
مین موزون کر دیتے تھے یا ترکیب اردو
کوئی خاص لفظ اسکے لئے موزون فرما دیتے تھے

ہم نے اپنے استاد کی پیروی مین آئینہ دان کو اردو مین موزون کیا ہے (ف) ضمیر عاشق محزون ہے اُنکے دل پر آئینہ ؛ مرا صندوق سینہ بن گیا آئینہ دان اُنکا ؛

(۱۰۹۴) **آئینہ در بغل داشتن** | استعمال - بمعنی حقیقی داشتن آئینہ در بغل - چنانکہ صائب گوید (ف) غم نفہمیدہ است ہر کس سادہ لوح افتادہ است ؛ ہر کہ این آئینہ دارد در بغل اسکندر است ؛ مخفی مباد کہ درین شعر آئینہ استعارہ باشد از دل صاف و بی نفاق - (اردو) آئینہ بغل مین رکھنا - صاف دل ہونا - بھولا بھالا ہونا -

(۱۰۹۵) **آئینہ در بنیاد عمارت داشتن** | مصدر اصطلاحی کنایہ باشد از خانہ غیر مستحکم ساختن چنانکہ بیدل گوید (ف) بردہ ام با جلوۂ الفت خرابی ہای دل ؛ این عمارت جای خشت آئینہ در بنیاد داشت ؛ (اردو) مکان کی بنیاد غیر مستحکم رکھنا -

(۱) آئینہ درپیش دم آوردن | مصادر
(۲) آئینہ درپیش نفس داشتن | اصطلاحی

ہر دو مرادف (آئینہ ببالین نفس آمدن) است کہ گذشت صاحبان بحر و بہار دانند ذکر نمبر (۱) کردہ اند و بہار ذکر نمبر (۲) طالب کلیم (ف) من بدرون ساقی از ضعف خمار افتادہ ام ؛ باید آوردن بجامم آئینہ درپیش دم ؛ (صائب ف) این زمان شد سینہ ام تاریک ورنہ پیش ازین ؛ صبح را آئینہ درپیش نفس می داشتیم ؛ (اردو) دیکھو (آئینہ ببالین نفس آمدن)

(۱۰۹۶) **آئینہ در جلا کشیدن** | استعمال - بمعنی آئینہ را جلا دادن و صیقل کردن باشد چنانکہ ظہوری گوید (ف) خوش آنکہ آئینہ دیدہ در جلا کشم ؛ ہزار عشوہ بر عشق رونما کشم ؛ (اردو) آئینہ کو جلا دینا -

آئینۂ دست | اصطلاح - باضافت

آئینہ ۔ بقول صاحب بحر (۱) تیغ ۔ بہار گوید کہ
این کنایہ باشد و (۲) آئینۂ مدوّر کہ اکثر خوبان
با خود دارند بعض معاصرین زباندان گویند کہ
(۳) بمعنی کف دست ہم (نظامی ۵۳) کلیدی
کہ کیخسرو از جام و دید ؛ در آئینۂ دست تست
آن کلید ؛ صاحب انند نسبت معنی اوّل
صراحت کند کہ کنایہ از تیغ و خنجر و امثال آن باشد
(اردو) (۱) تیغ ۔ بقول صاحب آصفیہ
(فارسی) اردو مین مستعمل ۔ مونث ۔ تلوار ۔
خنجر ۔ آپ ہی نے لفظ خنجر پر لکھا ہے کہ
(فارسی) اردو مین مستعمل ۔ مذکر ۔ ایک مشہور
ہتیار کا نام ۔ جمدھر ۔ بچھوا ۔ تلوار ۔ (۲)
وہ مدوّر آئینہ جو محبوبون کے پاس ہوتا ہی
(۳) ہتیلی ۔ مونث (دیکھو آئینۂ پنہان) ورد ست

آئینہ دل | اصطلاح ۔ بقول صاحب
بحر مرادف آئینہ خاطر (گذشت) بہار از
بیان ناصر علی سندی آوردہ (۵) از حسن تو
آئینہ دلان چشم پر آب اند ؛ گر نیست نقابی
بر رخت چشم تری ہست ؛ (اردو) دیکھو آئینۂ
خاطر ۔

آئینۂ دورو | استعمال ۔ باضافت آئینۂ
بقول بہار دانند آئینۂ بی سیماب کہ نگاہ از آن
بگذرد (منہ ۵) بہار را ہمت مست نگہ
و بو سازد ؛ نقاب را رخت آئینۂ دورو
سازد ؛ ہر دو محققین صراحت نمی کنند کہ این
شعر مال کیست ۔ آنند پیر و بہار است و ہمچنی
نیست کہ خود بہار مالک این باشد بخیال ما
آئینۂ زجاجی باشد بدون سیماب بعض معاصرین
گویند کہ آئینۂ فولادی ہم کہ ہر دو طرف آن
صیقل کردہ باشند ۔ (اردو) وہ آئینہ جس پر
پارا نہ چڑھایا گیا ہو ۔ یا وہ آئینۂ فولادی جسکی
دونون جانب صیقل ہو ۔

(۱۰۵۵) **آئینۂ دوشانہ** | اصطلاح ۔ کنایہ باشد
از چشم کہ ہر دو طرف آن مژگان بشکل شانہ

باشد چنانکہ بیدل گوید (ــــہ) حیرتی بودیم کنون
خار خار حیرتیم ؏ صنعت عشقت زما آئینۂ
دو شانہ ریخت ؏ (اردو) فارسیون نے
آنکھ کو دو کنکھیون کا آئینہ کہا ہے۔

(۱۰۰) **آئینہ دیدن** استعمال۔ بمعنی اصورت
در آئینہ مشاہدہ کردن) باشد (بیدل ــــہ) کس
منظور بتان ہر کہ شود حیرتش از ما ست ؏ یا
آئینہ می بیند و آبست دل ما ؏ (ولہ ــــہ) طاوس
من احرام تماشای کہ دارد ؏ دل گشت سراپای
من از آئینہ دیدن (اردو) آئینہ دیکھنا۔

(۱۰۱) **آئینۂ دیدہ** استعمال۔ باضافت آئینہ
دیدہ باشد کہ فارسیان دیدہ را با آئینہ تشبیہ
دادہ اند سند این بر (آئینہ در جلا کشیدن) گذشت
(اردو) امیر نے تشبیہات چشم عاشق مین
آئینہ کا ذکر کیا ہے (وزیر ــــہ) ہے تصور
بسکہ آنکھون مین خط رخسار کا ؏ آئینے کی طرح
جوہر دار آنکھین ہوگئین ؏ اردو مین آئینۂ
چشم کہہ سکتے ہین۔

آئینۂ دیوار استعمال۔ باضافت آئینہ
بقول بہار آئینہ کہ بر دیوار دالان تعبیہ کنند
صاحب اند ہم بانش مؤلف گوید کہ تخصیص
دیوار دالان درست نیست مطلق آئینہ باشد
کہ بر دیوار قائم کنند از برای آئین مکان یا شہر
(اردو) آئینۂ دیوار وہ آئینہ جو مکان یا رستہ یا شہر
کی آراستگی مین دیوار پر قائم کرتے ہین۔

آئینہ را بر انگشتری نشاندن استعمال
ہمان (آئینہ بر انگشتری نشاندن) است کہ
گذشت (داراب بیگ جویا ــــہ) می نماید
عارضش از حلقۂ زلف سیاہ ؏ یا نشانید است
بر انگشتری آئینہ را ؏ (اردو) دیکھو آئینہ بر
انگشتری نشاندن۔

آئینہ را بر نفس داشتن (مصدر اصطلاحی)
ہمان (آئینہ بر نفس داشتن) است کہ گذشت
(محمد سعید اشرف ــــہ) دیدہ چون عینک

گشت فکر خویش کن ؛ بر نفس وارند روز و پسین
آئینه را ؛ (اردو) دیکھو آئینه بہ آئین نفس آمدن

آئینه را بگرد جلوه دادن | استعمال۔ صاف (۲۰۱۱)
و پاک کردن آئینه باشد از زنگ و روشن کردنش (بیدل
ع) بغیر از نیستی نبود عدم صورت نمی بندد ؛
اگر خواہی بگردی جلوه ده آئینه ما را ؛ مخفی مباد
که درینجا آئینه استعاره باشد از دل (اردو)
آئینه کو جلا دینا۔ دل کو جلا دینا۔

آئینه را پرداختن | استعمال۔ ہمان آئینه
پرداختن است که گذشت (صائب ع)
با خدا بگذار کار دل که این آئینه را ؛ ہر که پردازد
بزور دست خودبین می شود ؛ (اردو) دیکھو
آئینه پرداختن۔

آئینه را جلا دادن | استعمال یعنی صاف (۲۰۱۱)
و پاک کردن و صیقل کردن آئینه باشد (بیدل
ع) رنگ خالت سرمه در چشم تماشای کند ؛
مینه ہر گرد خلعت آئینهٔ دل را جلا ؛ (اردو)
آئینه کو جلا دینا۔

(۲۰۱۱) **آئینه را خسپوش داشتن** | مصدر اصطلاحی
محفوظ کردن آئینه باشد که برای حفاظت
ہر چیز نازک و نقل و حرکت آن خسپوش کنند
چنانکه صائب گوید (ع) زلف و خط
گذاشت کافر چشم ما بر روی یار ؛ موج
جوہر دائم این آئینه را خسپوش داشت ؛
(اردو) آئینه پر گھانس لپیٹنا۔ جب کبھی زجاجی
سامان یا نازک اشیا کے نقل مقام کی ضرورت
ہوتی ہے تو ان پر گھانس لپیٹتے ہین تاکہ وہ نقل و
حرکت سے ضائع نہون۔

آئینه را شکستن | استعمال۔ مرادف
آئینه بسنگ زدن است بمعنی حقیقی۔ (بیدل
ع) از شکست رنگ عجز اندود ما غافل
مباش ؛ بشکند تمثال ما طرف کلاه آئینه را ؛
مخفی مباد که در مصرع ثانی (تمثال ما طرف
کلاه) قلب اضافت (طرف کلاه تمثال ما)

باشد (اردو) آئینہ پھوڑنا۔ توڑنا۔

آئینہ رخسار | اصطلاح۔ بقول بہار و
انند از اسمای معشوق است و مؤلف گوید
کہ (۱) کنایہ باشد از معشوق حسین کہ رخسارش
ہمچو آئینہ روشن و صاف باشد (صائب ؎)
فغان کہ آئینہ رخسار من نمی داند ٭ کہ آشنائی تر
و اشان خطر دارد ٭ (۲) مخفی مباد کہ فارسیان
(آئینہ رخسار) باضافت آئینہ۔ رخسار را ہم
گفتہ اند یعنی رخسار ہمچو آئینہ (ولہ ؎) کیست
صائب تا نگردد محو را اوّل نگاہ ٭ شد دو عالم
محو در آئینہ رخسار او ٭ (اردو) (۱) آئینہ رخسار
بقول امیر معشوق حسین سے کنایہ ہے (ظفر
؎) منھ لگ نہ ظفر اسکے وہ کہ بیٹھا ہے صفا
جو آئے ہے اس آئینہ رخسار کے منھ میں ٭
(۲) آئینہ رخسار بھی اردو میں کہہ سکتے ہیں
اسلئے کہ شعرائے اردو نے رخسار کو آئینہ سے
تشبیہ دی ہے (نظم طباطبائی ؎) بات
جو لین ہے چھپ سکتی نہیں ٭ ہے جبین آئینہ
رخسار آئینہ ٭

آئینہ رنگ | استعمال۔ بقول بہار و ر
صفات تیغ صیقل زدہ مستعمل (نظامی ؎)
فتد زنگ در تیغ آئینہ رنگ ٭ من آئینہ ام
کز من افتادہ زنگ ٭ مؤلف گوید کہ این را
خصوصیت با تیغ نباشد بلکہ بصفت ہر چیز
جلادار استعمال این توان کرد چنانکہ مؤلف
گفتہ است و برای تمثیل این استعمال ہیچ ضرورت
کلام متقدمین نباشد کہ معاصرین عجم خیال بندش
کردہ اند (؎) روی او آئینہ رنگ است
و خطش زنگار بند ٭ ای خوشا آئینہ کز زنگ
می گیرد جلا ٭ (اردو) آئینہ رنگ اردو میں
کہہ سکتے ہیں اس چیز کی صفت میں جس کی چمک
دمک مثل آئینہ کے ہو۔

(الف) آئینہ رو | اصطلاح۔ بقول بہار
(ب) آئینہ روی | (۱) از اسمای معشوق

(میان ناصر علی سے) خامش ترم از طوطی تقاضا
شکستہ ÷ ہر چند بران آینہ رویم نظری ہست ÷
(بیدل سے) شب کہ آئینہ آن آینہ رو گرفتم
جلوہ کرد کہ من ہم ہمہ او گردیدم ÷ بتحقیق ما۔
(۲) باضافت آئینہ۔ روئی کہ مثل آئینہ باشد
صاحب انند بر لفظ آئینہ سندی آوردہ است
ومی گوید کہ مال کیست (سے) آئینہ روی
دوست زنگار گرفت ÷ از بسکہ بران سوختگان
آہ زدند ÷ (اردو) (۱) آئینہ رو بقول
امیر معشوق وحسین سے کنایہ ہے (خلیل سے)
وصف خط کیا کرون اس آئینہ رو کے آگے ÷
کیا سناؤن مین سکندر کو سکندر نامہ ÷ (۲)
آئینہ روسے یا ساروہ مین کہ سکتے ہین۔

آئینہ ریختن استعمال۔ بمعنی ساختن آئینہ (۱۰۵)
یعنی مادہ آنرا آب کردہ در قالب ریختن بند
این بر آئینہ دو شانہ گذشت (اردو) آئینہ
ڈھالنا۔ بقول امیر آئینہ بنانا۔ آئینہ تیار
کرنا (رشک سے) ڈھالے تصور رخ روشن
کے آئینے ÷ آئینہ گر ہین حیرتی اختراع دل ÷

آئینہ زار استعمال۔ بقول بہار معروف موقع
گوید کہ از قبیل گلزار و لالہ زار است یعنی جائیکہ
دران بسیار آئینہ ہا باشد۔ چنانکہ میرزا جلال
اسیر شہرستانی گوید (سے) از فیض تنت جیب
قبا آئینہ زار است ÷ پیراہن از اندام تو لبریز
بہار است ÷ (صائب سے) اینکہ از روی
تو شد روی زمین آئینہ زار ÷ باید از لغزش مستانہ
چو سیماب گذشت ÷ مخفی مبادکہ بخیال ما آئینہ
خانہ راہم آئینہ زار توان گفت (اردو) آئینہ
زار کہ سکتے ہین جیسے گلزار یعنی وہ جگہ جہان
آئینے بکثرت ہون۔ ہماری راے مین آئینہ خانہ
کو بھی کنایۃً آئینہ زار کہ سکتے ہین۔

آئینہ زانو استعمال۔ باضافت آئینہ۔
بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ معنی
کاسہ زانو۔ فارسیان کاسہ زانو را با آئینہ تشبیہ